Марія МАТІОС

# МОСКАЛИЦЯ

кожній жінці зокрема...

ДОСТЕМЕННО ПАНСЬКА ДОЛИНА знала одне: Катрінка назвала доньку не по кровному татові, а так, щоби лиш відвести людські бесіди від правди, а дитину — від осудливих обмов.

Бо насправді було так.

Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея.

На Маковея 1914 року Петра Северина разом із двома десятками сільських чоловіків забрали на цісарську війну.

А за тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно русацьке.

Згодом це ж військо, жадібне до чужого й люте до збитків, влітатиме в Панську Долину ще двічі. Але воно вже не матиме стосунку до Кат-рінчиної долі.

А перший раз, поки військо забралося із перестрашеного села, його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. Всього лише за маленький місяць із гаком.

У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі стодол та клунь.

Кого осиротили на дійну корову чи відгодовані свині, не кажучи про кури.

Кого дочасно — тільки через дурну кров та неміряну силу — спровадили на той світ.

А декого з тутешніх усе ж пожаліли від грабежу та погрому — та й лишили навіть із приплодом.

Так що, коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка нежданo вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець.

Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодиць, як здобич у пащі яструба, а по всьому — очищена та висповідана в церкві, довго не думала й ради ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною. Нібито прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина — Полотнюк.

Але безкості сільські язики таки задовго до церковної книги припечатали новонародженій дитині її довічне ім'я — москалиця. Нібито так само прямо, але вже вголос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків, після відступу яких двері з ґанку в сіни добу хилиталися, відчинені навстіж, а сирітська дівчина не показувалася на подвір'ї від четверга до суботи.

Коли серед білої суботи Катрінка стала коло криниці в роздертій білій сорочці з густими бурими плямами крові по ній, то спершу вилила собі на голову відро води, навіть не повівши очима, чи хто із сусідів те бачить.

Далі винесла на подвір'я весь домашній крам і заходилася білити присадисту хату.

По три рази кожну стіну.

Знадвору і в середині.

На що уважні й окасті сусіди таки стиснули плечима: до Різдва далеко, до Великодня — ще далі, а дівка муштрується, як до віддавання:певно, таки чекає з війни Петра Северина.

Та коли Катрінка вчинила дитину, ніхто вже нічого не думав і плечима особливо не стискав: у кожній хаті було своє. А в декого — й гірше.

На біду, Петро Северин, як іще п'ятеро чоловіків із Панської Долини, згинув у Сербії. Тому підтверджувати чи спростовувати його батьківство не було кому. Та, врешті, не було й потреби.

На печатках цієї історії дехто із більш милостивих та м'якосердих пробував пом'якшити ім'я невинного байстряти, називаючи його позаочі русачкою. Але назвисько москалиця прилипло до дитини не згірш, ніж би його навмисне смолили віхтем чи припечатували тавром до самої шкіри.

Батько загиблого Петра Северина — Іван, що отримував урядову пенсію за втраченого на війні сина, — якоїсь-то днини приніс Катрінці тридцять крон. Багато не говорив. Лиш довго роздивлявся хату, нібито намагався не стрітися поглядом із молодою жінкою, що й сама скидалася на дитину, а не на маму. А далі втупився очима в її бліде обличчя — і так дивився доти, доки не сказав усього, що хотів, майже без передиху:

— Купиш собі черевики, небого. Бо не можу дивитися, як боса по селі ходиш. А що це не Петрова дитина — знаю. Ти була чесна дівка. Але ліпше би таки дитина була Петрова... ми хоч би пам'ять про сина мали.

Та що зробиш — судьба... І війна, згибла би була з нашої голови, дай Боже...

Щоб не гнівити доброго чоловіка, в очах якого стояла осіння сльота й невимовна жалість, Катрінка таки купила дамські черевики за двадцять чотири крони, хоч і довго вагалася: могла би і в постолах ходити до старості. Навіть на Великдень до церкви.

Але нові черевики коштом Петрового тата зайвий раз підтверджували перед сільською громадою Катрінчине чесне дівування, а також її добру опінію в очах старого Северина.

Решту грошей Катрінка поклала в хаті за образ святої Катерини-Великомучениці — своєї милостивої заступниці й покровительки.

Хатні миші так і не перетрубили той, колись вартісний, цісарський папір, який Катрінка через незнання не встигла обміняти на нові гроші — румунські леї. Як і не спроможна була простим своїм селянським розумом вникнути в перипетії великої світової політики. Бо велика політика проторохкотіла, як завжди, безжальним возом по землях і людях, а після війни й чергового переділу держав маленьку Панську Долину (австрійську з незапам'ятних часів і русинську за суттю) тепер політика записала румунською.

Як завжди в таких випадках, справедливе чи не дуже, але все-таки своє, право між людьми зробила природа. Безстороння, майже байдужа, вона скасувала всі людські борги і пробачила дрібні провини, що впродовж життя назбируються між людьми на малій території.

Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь у мент ока запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини, а разом із ними — й Катрінчине біле тіло з убогою хатою, з

Божими образами й нечинними тепер шістьма австрійськими кронами поза образом Катерини-Великомучениці.

Нічна катастрофа сліду цілого людського життя не лишила.

І тіла впізнаваного на берег не винесла.

Так, ніби й не жила людина ніколи... не раділа й не плакала, а лиш була для того, щоб здобрити землю своїм тліном.

Ото й уся ціна людини.

КАТРІНЧИНШ доньці Северині Бог продовжив дні, бо на той час вона вже наймитувала по людях. А на час повені якраз колисала дитину на хуторі Трав'яному в господарів Полотнюків — Андрія й Параски.

Ураз осиротілій дитині вертатися не було куди, ото за кілька років Полотнюкові сусіди — бездітні ґазди Дмитро й Марія Онуфрійчуки — взяли бідовану Северину за годованку, нарешті заспокоївшись, що перед смертю буде кому їм Годованка до роботи вдатна. Беручка. Як колись і її мама Катрінка. Лише вдачею якась така... як би то сказати точніше? Ну, якась...інакша.

Катрінка за дівки була сміхованка на всю Панську Долину, аж. поки її не спіткнуло лихо, що нега-дано загарцювало в хату на конях та при зброї.

А Северині за слово треба платити.

Навіть на оте різке, як удар батога в спину — "москалиця", нікому не відповіла й разу.

Роботу робила мовчки — ніби секрет який за зубами тримала. Та й говорити особливо не мала з ким. Трав'яне від села далеко: поки дістанешся хутора на Великдень від церкви з Панської Долини — з писанок курчата вилупляться.

А сусідів у Онуфрійчуків також не густо: одні Полотнюки під горбом коло явора, до якого конем чверть днини треба трястися, другі Полотнюки — внизу, під гуркотливим потоком, звідки, проте, до Онуфрійчуків навіть шуму води не чути,

а треті Полотнюки — отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, де вже тільки дідько

каже "добраніч".

Ото, коли б навіть хотів чоловік із ким говорити, — все одно нема до кого. Хіба до самого себе та до худоби. І так аж до літа — поки вівчарі, а восени — мисливці не звеселять одноманітне життя Онуфрійчукової господарки.

Та хіба королівські лісники цілорічне просяться на обійстя води напитися та сметани з бринзою скуштувати.

Сметану куштують — а Северину очима поїдають.

А то ж не дівка — а справжня тичка: висока, худа, в грудях плеската й мізерна. Божка його знає чому, але завжди ходить уся в чорному. Ніби після вчорашнього похорону.

Але як подивиться раптово з-під густих чорних брів — немовби гострим серпом черкне. Та так само раптово затисне бритву погляду під віями, ніби той серп у землю зажене.

Бр-р-р-р... хіба з такою зостанешся наодинці?

А в якімсь часі Панською Долиною пішов поголос, що на хуторі Трав'яному Онуфрійчукова москалиця (що би ви собі думали?) не менше не більше — лише висиділа Того (щезла би сама згадка про нього!)... Ну, Того самого — щезника.

Бо що вечорами робити дівці, як не Його під пахвою сорок діб вигрівати?!

Не вірите?

А чого б то, відколи в них годованка, Онуф-рійчукам усе добро само йде пішки до хати? Лише корів та биків — ціла полонина. А що вже тих овець наплодилося... п'ять вівчарів полонинами наймитують, а троє наймитів, окрім москалиці, коло хати порядкують. Один косить. Другий — носить. А третя — робить все й одразу.

Не інакше, як щезник помагає... Певно, що таки виплодила дідька! Бо любчика під пахвою не гріла, своїм теплом ні з ким не ділилася. Усе віддала тому гонихмарникові. А то ж — ого-го-о-о яка справа, як незайманка своєю цнотою щезника вигріває! Тоді він неміряну силу дістає від цнотливого дівочого тіла.

Люди не дурні — вирахували: Северина більше, як сорок днів до церкви в Панську Долину не сходила. А тепер поготів не йде. Забилася в горби — та й коли над своїм дідьком, коли над господаркою Онуфрійчуковою труситься.

То ж; так — самі знаєте як: коли людина знається із щезником, їй до церкви дорога заказана. Тому й не поспішає годованка перед Господом свою душу відкривати.

А якось-то вівчарі з Трав'яного в жидовій корчмі розказали диво-дивенне. Так і так, мовляв, кілька днів тому звезли Онуфрійчукам із полонини бочки з бринзою та свіжі сири, сидимо в хаті, полуднуємо, а

москалиця кругом столу тупцює, ніби корова до бика проситься. Видно, свіжого молока щезникові прийшов час давати, та вийти при чужих людях не наважується.

А один із вівчарів був хитрий. Висунувся нібито до виходку, а сам у сінях улив молока в бляшанку, засунув під сходи, присолив трохи — та й вернувся в хату.

Москалиця тимчасом із віником у сіни вилетіла, начебто замітати хоче.

А за якусь хвилину як загуркотить на горищі, ніби нечиста сила з людиною змагається.

Вівчарі лише перезирнулися.

Москалиця в якімсь часі входить у хату та мишей до смерті проклинає. Каже, ганяла їх горищем — аж: бочку із сушеними яблуками перевернула, шляк би був трафив ту ненажерну худобу — котів, що порозгодовувалися, як свині, а до мишей — але де тобі ліниві: мало не бавляться з мишами коти.

Перезирнулися мовчки вівчарі між собою, покивали головами нібито на знак згоди — а на завтра вже й у Панській Долині знали, що таки точно є щезнику Трав'яному. І мама йому— москалиця.

А скупіндра2 яка вже та приймачка-моска-лиця — світ такої не знав і не видів.

Казали, прийшла Полотнюкова (того ґазди, що з-під явора) до Онуфрійчучки залізну тасочку до хліба позичити, бо своя чи то заіржавіла, чи то розломилася. Ґаздині Марії вдома не було — лише сама годованка. Так і так, каже Полотнючка, мовляв, хліб надумала пекти, а таси діряві, чи не позичили би, сусіди... Посунула москалиця в комору,

винесла три таси до хліба —велику круглу, середню кантову й малу квадратову —та й питає Полотнючку:

— Такі таси хотіли?

— Такі, — майже зраділа Полотнючка.

А москалиця далі й каже:

— То купіть собі самі, як ви ґаздиня. Таса — це не вила для сіна. Ми це не зичимо.

І закрутилася назад із крамом у комору.

Отож хіба дивно, що така прикра годованка досиділа в дівках до двадцятьп'ятки: кому дівка-тичка, та ще та, що знається з нечистим, до серця припаде?!

Уже хотіли Онуфрійчуки потай зговоритися з Полотнюками (тими, що живуть ближче до потоку) та й віддати Северину за їхнього старшого сина Михайла. Байка, що той Михайло мало не на вісім років був молодший.

Марія через день годованку (треба — не треба) до Полотнюків у потік посилає.

Полотнючка мало не через день до Онуфрійчу-ків ні за чим навідується, а сама швидкими очима обмірює-обмацує статки майбутніх сватів.

Вже мало не до старостів потай два обійстя готуються, хоча ні Михайло, ні Северина про те й не здогадуються.

Але як воно у світі є? Чоловік собі думає, а Бог, коли підсміюючись, коли плачучи, чоловікову судь-бу на свій манер підправляє. І лише дивиться, як чоловік Божим даром розпоряджається.

Отож черга розпорядитися Божою ласкою дійшла нарешті й до Северини, яка ні сном ні духом не здогадувалася, що й вона має свою цінність у Господа Бога.

Бо інакше б навіщо Господь давав їй такі випробування, коли б не хотів її визнати своєю улюбленицею?

...ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ після народження Северини Панську Долину знову заповнило військо. Таке саме метушливе й таке саме влазливе, як те, що колись стояло постоєм у Северининої матері Катрінки. Навіть із тією самою говіркою, хіба лише в інших мундирах та з пришпиленими до кашкетів червоними зірочками.

Сільські люди, що добре пам'ятали першу війну, тихцем між: собою перешіптувались, що начебто ці, теперішні, схожі на тих, давніх, так само, як діти бувають схожі на своїх батьків.

А може, ці, теперішні, хотіли знати, як задо-бре наслідили їхні батьки?

Чи мали намір який інший...

Війська на цей раз було багато.

Прийшли зненацька, не дуже гучно, але, виглядало, що твердо.

Проте ніхто ні з ким не воював.1

Навіть із бабами.

Лише сказали, що властпь тепер буде не цісарська і не королівська, а тільки наша.

А менше як у півроку військові русаки пішли по людях тутешніх: дивитися, чи добре ґаздують гуцули. На поміч — за поводирів і нашіптувачів — брали місцеву бідноту.

...ЗА ОНУФРІЙЧУКАМИ у Трав'яне прийшли вдосвіта.

І хоч як рано Северина вставала до роботи, гості з долини застали її, коли вона підперізувалася.

Ґаздиню Марію болів поперек, то вона, обгорнута поясом із непареної вовни і потовченим корінням гав'язу, вже третій день лежала на твердому — без перин — ліжку.

Ґазда Дмитро, завалений ліжниками й килимами мало не під стелю, також іще обертався на різьбленому ліжку під протилежною стіною, обраховуючи в умі цьогорічні приплоди та обмірковуючи роботи на осінь.

— Усім залишатися на місцях! — зненацька, без "добридень", з порогу коротко скомандувала воєнна людина зі зброєю у правій руці, впускаючи перед себе ще двох таких самих воєнних.

І Северина, зі страху й несподіванки, як тримала наполовину обгорнуту круг себе горботку, то так і випустила її з рук, не встидаючись, що залишається перед чужими людьми в самій нижній — хоч і до п'ят — сорочці.

Із сусідньої кімнати хутко вбіг господар у підштаниках — і тут же був укладений на підлогу по-турецьки з вимогою не рухатись.

Коли було з'ясовано, хто є хто, Северині наказали подати одяг ґазді й ґаздині.

Северина зо страху шукала речі вуйни Марії — і не могла знайти того, що до сьогодні знала із заплющеними очима. Вдягала ґаздиню — і в неї тремтіли руки.

Маріїні ж руки наче розбив параліч: вона не могла втрапити ні в рукава літнього кептарика, ні пов'язати на голові хустку. З очей їй чомусь котилися сльози. Але вона їх не втирала.

І не дала втерти й Северині.

Поки в хаті тривав обшук, Северина стояла маком посеред великої кімнати над вуйком Дмитром, що сидів зі складеними під себе ногами й дивився в підлогу.

Вуйна Марія, заціпивши від болю зуби, за наказом також сиділа на підлозі, впираючись на-задьсебе обома руками так, начебто її болів живіт.

Дивилася у вікно, звідки відкривалися тільки сині гори.

Горб за горбом і горбом прикритий.

Коли в хаті все вже було перевернуто догори ногами, речі зі скринь викинуто, а на дні однієї з них, очевидно, знайдено щось важливе, той, хто був за старшого, тицьнув ґазді Дмитрові під ніс кілька паперів і світлин:

— Що це за контрреволюція?

— Це, паночку, подяка мені від Цісаря за вірну службу й фотокарточка з престолонаслідником, коли він приїжджав до нас на фронт у окопи.

— А це що?

— Це наша "Січ".

— Що таке січ?

— Це таке руханково-спортивне товариство було в нашому селі з 1911 року. Ми ще хлопцями проходили там різні фізичні виправи. Але найбільше наші січовики боронили сільських людей від пиятики. Відмовляли людей від тої дурної справи. Бо тоді в Панській Долині урядував такий урядник, що одна корчма стояла перед вікнами громадської канцелярії, друга — по правім боці від неї, а третя — таки в канцелярії, де пан начальник з паном дяком та іншими панами забавлялися цілими ночами грою в карти при пи-ятиці. Наш посол — барон Микола Василько навіть до крайового сейму звертався з того приводу, але то нічого не дало. То ми, січовики, цих урядників-пияків трохи встидали. І так довсти-дали, що люди таки скинули того двірника. От що таке була наша "Січ".

— У вас була зброя? Прокламації проти радянської влади?

— Пане! Бійтеся Бога, пане! Яка зброя?! Ми тоді були майже діти, ми вчилися, що треба робити на випадок пожежі або якого іншого громадського лиха. Але без зброї. Ми маршировали на сільському вигоні, щоб потім могли добре Цісареві в армії служити. А про вашу владу тоді тут не чули. Не було ще тоді вашої влади, пане. Навіть у вас ще тоді не було вашої теперішньої влади, коли ми "Січ" тут організовували. Порахуйте самі по роках, як умієте.

— Ну добре-добре. Філо-о-ософ... — перебив Дмитра офіцер. — Ці побреховеньки розкажеш, де питатимуть. І про румунську націоналістичну партію свою розкажеш, і про "Просвіту"... Ми вашу тутешню контру давно знаємо! Так що збирайтеся — і без лементу!

...Обхід представників нової влади скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без "будь здоров" так само, як колись щезла в повінь зі світу Катрінка. Точніше, обв'язаних кількома клунками, вчорашніх твердих господарів забрали великі чорні вантажівки, наглухо затягнуті брезентом. Казали, до залізної дороги у Вижницю. Звідки й закурилося за ними.

Аж по сьогодні.

...МОСКАЛИЦЮ РАЗОМ з Онуфрійчуками до колії не забрали — евакуювали на хутір, ближчий до села: в Лустун.

Сповістили, що громадянка Северин Северина Катеринів-на ні в документах щойно організованої замість примарії сільради, ні в церковних записах членом сім'ї політична неблагонадійних і куркулів Онуфрійчук не значиться, що використовувалася в господарстві як наймана сила, тому ізоляції не підлягає.

їй дозволили продовжити одноосібне життя, для чого взяти з собою лише клунок особистих речей, кілька черепків із Онуфрійчукової комори, дещо з реманенту та пару кошиків їстівного.

Якраз в одну підводу все й помістилося.

Хіба що потайки від військових Северина загорнула в хустку австрійський настінний годинник, привезений вуйком Онуфрієм із війни. Взяла на пам'ятку про своїх добрих господарів. Рівномірне й одноманітне цокання старого механізму в кімнаті, де довгі роки спала Северина, як не дивно, завжди додавало їй рівноваги й спокою. І це, напевно, була єдина річ, що зберігала домашнє тепло господарки, яку чужі й злі люди щойно прирекли на загибель.

Щоранку вуйкова рука або рука Северинина продовжувала безконечне життя цього розумного й невтомного механізму, серце якого

містилося чи то в запечатанім тілі, чи в язикатому маятникові. Ніби підтверджуючи незмінність людського тривання.

Проте, як з'ясувалося, ніщо не є таким мінливим, як життя людини, коли в нього непрошено втручаються інші люди.

Оскільки дівка своєї хати не мала, військові люди дали їй дозвіл вселитися ближче до села, в літню стайню для худоби, що належала колись ґазді Косовану, якого замели у світи в один день разом із Онуфрійчуками та іншими ґаздами.

...ТО БУЛА НАВІТЬ НЕ СТАЙНЯ, а стаєнка-зруб, із маленьким, ніби в'язничним вікном, укрита дранкою. Розміром так десь чотири на чотири метри.

Дивне Северинине житло, попри всю свою непридатність для проживання людини, мало одну безсумнівну перевагу: потемніла від часу й дощів будівля, здавалося, колись раптово зіскочила з людного місця й задньою стіною вросла в крутий горб, порослий густим буковим лісом.

Горб нависав над стаєнкою, захищаючи її дрантивий дах від вітру та дощу. Ба, більше того — горб тепер служив мовчазним сторожем і захисником бідної сироти, розчавленої ще одним — несподіваним і неочікуваним — поворотом своєї долі.

Втомлена з нервів, далекого переходу й непевності, Северина сиділа на порозі теперішнього свого житла й роздивлялася нове місце.

Обіруч стелилися нетолочені трави колишніх Косованових пасовищ і обнесених загінок для худоби.

Міде ними тоненько вилася худа стежка до кладки — такої самої худої: шириною в дві зрубані молоді смереки. Рівно стесані від кори

стовбури легко перекидалися через воду з одного на другий бік потоку. Так що за бажання й потреби Северина сама могла будь-коли зліквідувати кладку, всього лише стягнувши в траву два смерекові стовбури.

Гойдлива кладка в кліп ока перебігала небагатоводний, проте шумливий, потік, впираючись у возову дорогу, а та врізалася в неперервну стіну обривистих гір — та й бігла собі далі у світ, повторюючи зиґзаґи коли порослих лісом бескидів, а коли копіюючи зиґзаґи долі тутешніх людей, не розбещених ані багатством, ані іншими надмірностями — хіба що втішалася лише волею безконечних гірських хребтів.

Лісисті й безлисті хребти почергово шикувалися аж до самого обрію, здалека нагадуючи скам'янілі зімкнуті лави безіменних воїнів зі щитами на грудях, то вигиналися, немовби спини прудких карпатських оленів, нагло гнаних азартними мисливцями чи звіром-неприятелем. А то розгорталися перед людськими очима хвилястими зелено-синіми сувоями полотен чи підіймалися горбатими хвилями небаченого тут ніким і ніколи моря.

Гостроверхі хребти, один раз грубо зламані тектонічними бурями, вистоювали віки й роки, з непритаманною живим істотам послідовністю затуляючи одне одного — так ніби в непролазних нетрях твердо боронили якісь свої непролазні таємниці, відомі лише лютим вітрам на лисих горах, та хіба ще зірким яструбам, що висіли над горбатими хвилями лісу, немов із-під небес убираючи в свої гострі очі нуртуюче життя на землі, сховане від ока людського.

Отож, ідучи наїждженою возовою дорогою хутора Лустун і одночасно пасучи очима далекий обрій, можна було сказати, що йдеш насправді не дорогою, а лісом, бо ліс, який зливався з дорогою, нібито лиш тільки на якусь мить випускав дорогу із себе на волю. А он отам, за поворотом, ліс назад підминав її в себе, неначе затягував чи загоював

потоптаний тисячами ніг і коліс хребет дороги. Чи з якихось причин не хотів нікому показувати пішаків і їздових на ній.

Було щось у тому закам'янілому природному строї захисне... оборонне... Бо схована лісом дорога на якусь мить оберігала того, хто топтав її спину, від злої долі чи злої людини, готової будь-якої миті вишмигнути з-за будь-якого деревця й ухопитися в горлянку винному й невинному.

Такий був тепер час у цих неміряних лісистих горах.

І такий час тут був завжди.

Як, напевно, й усюди.

Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди господарювати, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди.

Як, урешті, не питали згоди й ті, що були перед ними...

...ПОСИДІВШИ ТА ПОЗІТХАВШИ, набравши безлюдного простору очима до памороків у голові, Северина нарешті взялася за роботи.

Найперше — прибила над скрипучими дверима стайні поіржавілу кінську підкову, знайдену на горищі стайні.

А друге — припасувала вуйковий годинник на протилежній від дверей стіні, навіть не обмітаючи її від павутиння. Так, немовби оселила живу душу коло себе, на око виставивши годину, ніби на око визначаючи людський вік. Або їй тепер не все одно?

...Першу ніч Северина спала в яслах, у старому, пересушеному й потертому сіні. Під голову підбила свіжого сінця. Постелила старий ліжник, другим його боком укрилася — та так і дочекалася ранку, раз по раз скидаючись від лопотіння крил кажанів на горищі та надоїдливого мишачого шурхоту під підлогою.

Цілу ніч у ґонтах даху вило, скреготіло, шаруділо й шипіло. Із чорного дощаного перекриття, що служило стелею, лякливими почварами звисали цілі батоги задавненого павутиння, яке біліло вночі мерцями й тягнуло свої потворні лаписька до начисто розбитої Северини.

Так що, коли перші промені сонця пробилися крізь сволоки стайні, вона вилетіла з ясел, ніби ошпарена.

Кволо снідала коло корита за стаєнкою, з якого Косовани колись поїли свою численну худобу.

За стінами похмурої стайні був інший світ. Свіжі, соковиті трави байдуже переливалися блискучою росою.

Вранішнє сонечко, таке сміливе, поспішне, але не надокучливе, било їй просто в очі.

І простоволоса, але, як завжди, — вся в чорному — Северина ні-ні — й утирала мокрі очі. Чи то плакала, нарікаючи на свою долю. Чи слізьми дякувала за ще один день життя. Чи тільки боронилася від усепроникного й дітливого до самого серця сонця.

...ТАК ПОЧАЛОСЯ нове Северинине життя на новому місці.

Добре, що вона скуштувала наймів. І добре, що мала добрі вуха, то слухала вуйну Марію, скільки жила у приймах. Навіть, коли й не дуже

було що слухати. Наймитування навчило мовчазну, але допитливу Северину знати й уміти робити все без сторонньої допомоги.

Шкода лише, що, навчившись в Онуфрійчу-ків усякої — і насамперед чоловічої — роботи, вона так ніколи й не спробувала висидіти щезника (прости. Господи, їй нинішню згадку про нього!), як побріхують дотепер про неї в селі пожадливі до брехонь молодиці. Навіть не пробувала! А могла би — мала час!

Кров її ні до кого не гнала.

Язик за зубами тримати вміла.

Терпіння мала.

А щезника не висиджувала.

Не хотіла мати його силу, а йому — віддавати свою. Бо вже замолоду думала про смерть. Знала: хто в житті із рогатим, парується — вмиратиме тяжче, ніж: від задухи. А Северині Бог дав тяжке — сирітське вкупі із наймитським — життя. То хотіла бодай би легкої смерті, як не могла мати легких щоденних днів.

Язики людям не попришиваєш. Вони такі — мине тиждень-другий і люди-юди позаздрять навіть теперішньому Северининому життю. А зроблене на цьому обійсті її грубими, бо навченими, руками все одно припишуть нечистому.

Бачте, вона від народження нечиста.

У гріху зачата.

У гріху народжена.

Та ще до всього — москалиця.

Бог із ними — із людськими язиками. Хай іде, як іде. Хіба може людина переінакшити те, чого ніколи не переінакшиш?

Якщо Бог розвернув її Долю в ці скелі й безлюддя — значить, вона заслужила такої Долі. А раз так — то треба дякувати Богові. Завтра буде видко, як воно буде далі. Та не тої вона породи, щоби чекати ярма на шиї.

Коли Северина згадує, як покірно, зі складеними перед себе руками, зі схрещеними по-ту-рецьки ногами сидів вуйко Дмитро перед своїми убійниками (а що вони його закатрупили, Северина не сумнівається ні на хвилину!), вона чує, як закипає в ній злість... як він розказував тому хижому чоловікові у воєнній формі про "Січ"... про посла барона Василька...

Северина не розказувала би, бо то не було кому розказувати, вона би була боронилася, як уміла би, а хоч би й з вилами в руках. Навіть, коли б тоді вуйко Дмитро говорив до них "отченашем", воєнні люди би його не розуміли, бо вони прийшли по душу, а не по розказ про "Січ" і не по вуйковий маєток. Казати можна тому, хто чує.

Северина вдивляється перед себе в такий веселий ранковий світ ще трохи сонного Лустуна і чує, що їй тепер так, ніби хто у пропасть її кинув і лишив там без хлібчика-без водички. А вона ще й без тата, без мами.

То як їй складати руки і покірно чекати?! Перед смертю складе. А тепер — ще зарано.

...НАЙПЕРШЕ, ЩО ЗРОБИЛА наступного дня, — перешукала нове своє житло на щезника. Бо все може бути. Хто його знає, яку худобу тримали в стаєнці Косовани? Якщо все більше коней — тут їй довго не нажитися.

Северина змалечку знає, що кінь — то перетворений диявол, який так любив перекидатися в різних тварин, що врешті Господь "поблагословив" його кінською мордою. А ще за свою ж захланність кінь приречений їсти — й ніколи не наїдатися, бо, як був би не висмикував сінце із ясел, де лежав народжений Спаситель, то не був би Ним згодом і проклятий на вічний голод. Через те коневі й не наїстися ніколи.

Воно, звичайно, було би добре, щоб мати тепер коня до роботи.

Але жити й спати зараз там, де в Косованів колись жили коні... навіть Северині страшно.

Ото як не жаліла, а таки відібрала з глиняного глечика жменьку пшениці, взятої у вуйни Онуф-рійчучки для Свят-вечора, та й насипала купками на всіх чотирьох кутах стаєнки.

Зранку буде видно, чи придатне її теперішнє житло для людини, чи воно годиться і для нечистої сили.

Майже цілу ніч Северина знову не зімкнула очей: дослухалася до поривчастого вітру та гучного шелесту лісу за стінами, пугикання сов та далекого вовчого виття.

А вдосвіта, леда зазоріло, обійшла чотири стіни своєї хати — й не на жарт засмутилася, ба, навіть, сполошилася: дві купки пшениці на двох кутах стайні залишились незаймані, а в двох — хтось таки погосподарював. Не проти Божої днини буде сказано, хто.

Тепер Северина знала точно: це місце для життя не є щасливе. Тут нечистий дух аж на двох кутах товктися може.

Але на двох інших — є місце й людині.

Вона знає, що треба робити — підстерегти нечистого. Так, як учила вуйна Онуфрійчучка... ось отак... звичайною дерев'яною рогаткою поцілити у ворону на плоті. По тому випотрошене вороняче опудало підвісити до стелі стаєнки. Хай тепер щезник на вороні цілу ніч верхи їздить, а не Северині спати заважає.

Тимчасом Северина лагодитиме свою хатку до життя. Бо ніхто їй цього не зробить.

...ДО ОСЕНІ над полатаним дахом стаєнки курився дим.

Стіни утеплені глиною з кінським послідом і побілені.

Лише вікно Северина лишила те саме, маленьке, — заледве більше, ніж; на людську долоню. Та хіба що ще піч із лежанкою виклала якусь нетутешню: на цілих три чверті стайні-хати. Отак переступаєш поріг знадвору — й одразу або вилазь на піч, або ступай крок праворуч і падай на лавицю та стіл.

Падати на лежанку з порога нікому: гості до неї не ходили — не було коли та й не було кому гостювати в Северининій хаті.

Світ чим далі — тим стає більше смутним та чорним. І не мають сили його звеселити ні квітучі гори, ні щебет невтомного птаства.

Як дивно, Господи...

Відколи в сороковому році із села втекли румунські урядники, уступивши дорогу урядникам-русакам, з якогось дива вся Панська Долина згадала справжнє Северинине ім'я. Десь водно-мить щезло оте щоденне, багатолітнє шиплячо-зміїне, принизливо-зневажливе і нещадно-байдуже назвисько москалиия, що завжди йшло як не попереду неї, то підло й безжально наздоганяло в спину.

Як плювок.

Як стусан.

Цьохкання батога чи заїзд межиочі.

Змалечку й дотепер.

І хтозна, чому село раптово прозріло при новій владі, відновивши ім'я, дане їй матір'ю?

Чи лише через те, що москалі твердо зайшли в гори?

А може, від неусвідомленого страху земляків перед Северининою кровною приналежністю до теперішніх зайд?

Хтозна... хтозна...

Вона над тим не думала.

СЕВЕРИНА ТАК І НЕ ВСТИГЛА зрозуміти, що трапилося з її односельцями, враз подобрілими до неї, бо за рік почалася нова війна.

І румуни вдруге вернулися в край. А з ними вернулося до неї й старе її ім'я, в якому одночасно злилося її назвисько, й прізвисько, її фамілія, тавро й остаточний вирок — мос-калиця.

Слизьке й холодне, ніби гадюча шкіра.

Гостре, що піка.

Безсердечно припечатане праведниками й праведницями Панської Долини в день її народження й тепер уже незмивне, як залишався

незмивним дьоготь на хвіртці материного подвір'я до тої ночі, поки раптово прийшлі великі води не звершили суд над сплячою Катрінкою і її хатою... а може, тільки над її поламаною долею, яка подеколи таки нагадує Северині поламані хребти тутешніх гір.

Коли Северина думає, вона заплющує очі. Тоді не так болить. Та все одно... ховайся — не ховайся з думками, а вони лізуть до голови, як нічні миші з-під підлоги. І нема від них спасу... Ні від мишей, ні від думок.

На тому подвір'ї, де її маму Катрінку наздогнала ганьба й людський осуд, давно ґаздують чужі люди, не знаючи, що Северина обходить свою батьківщину десятими дорогами, лугами понад річкою, коли спускається в село до церкви.

Подеколи їй так кортить лиш одного — на хвильку схилитися над цямринням і зазирнути в темінь старої їхньої криниці. І може, відшукати на її дні обриси материного обличчя. Тремкі, розпливчасті, неясні. Аби лиш обриси.

Северині інколи здається, що мама кличе її з води. Може, тому вона так любить воду. Але не оту, тиху, з криниць чи корита, — а любить воду бунтівну. Дощову раптівку чи неза-гачену воду потоку. Щось у тих водах є потаємного, людського, того, що завжди приховане на споді, але завжди рветься на волю. Як у час повені.

Може, то не вода — а людські пристрасті проривають землю в часи потопів, і так безжально шматують гори й доли, як лиш уміє шматувати людина одна одну?!

Іноді Северина подовгу дивиться в нуртуючий потік — ніби чекає, що ось-ось, колись... десь колись — та й затремтить із-під котрогось каменю тепер уже майже забутий, але такий же бентежний, як образ Божий, образ материн.

Проте вода лише голосно піниться, мовби сердиться на неї, як, бува, сердиться жива людина, і зі злості тільки бризкає слиною, чи випускає біле шумовиння із рота.

Тоді Северина вже не думає. Ходить горами — трави збирає, як навчила її вуйна Марія. Северина кожну травку знає. І силу її знає. Тепер трава їй жити дає. Бо худоби вона не тримає. За худобою догляд треба. А їй не хочеться:

надоглядалася чуже, своє тепер немиле.

Землі — лиш та, що навколо стайні.

По людях ходити не ходить.

Наймитує сама в себе.

Жити ж бо з чогось треба.

Але складатися на статки — Боже борони. Онуфрійчуки мали статки...

Ото збирає трави — людям у хворобі помагає. А найліпше яка трава людині стає на поміч? Та, що зібрана там, де людині пуп різали: у своєму краю.

Ондечки скільки хворовитих жінок у селі зробилося, відколи війна триває і відколи на чоловіків голод. То вона їм квіти арніки сушить. Та деревій із хвощем варить. Додасть трохи материнки, чебрецю розтолочить, соннику капне — маєш лік: не треба чоловіка. Як котра дочекається чоловічого сім'я в собі — плодючою, наче земля, буде. Здорову дитинку на світ Божий учинить.

А чоловікам також багато сили чоловічої треба. Скільки порожніх жіночих утроб тепер насіння просить! А де його взяти, того гарантованого ліку для здорового чоловічого сімені, як не в москалиці?

То нате вам, прошу дуже, домнуле-пане-то-варишу, корінчика з матриґану, на горілці настояному. І то небагато — лише дві краплі натще. А за тим молока півлітерки, будьте ласочка, випити. Бо інакше — біда буде: після матриґану гори звернути можна, не те, що здорову жінку під себе кинути. Ще й розумом помилити можна, як злегковажити Северининим приписом пити настоянку тільки по дві краплі... й ані на

грам не більше.

А скільки вона знає, лише нікому не каже, інших секретів про людське здоров'я?! Лиш отими дурними приворотами-відворотами не бавиться. Та силу людську не підкошує.

Бог кожному, хто заслуговує, сам уріже все, що треба. Або доточить, як чого людині бракує.

Отак вона й живе — дні людям продовжує.

Вони їй за те з голоду не дають умерти.

Чи одежину яку з торжка принесуть.

Чи просто поговорять.

Уже добре.

Та ще когось за зіллям пришлють.

У Северининих казанах вічно щось булькає:

пахощі розносить на всю околицю.

Зайти в теперішню її обжиту хату — вже й не зайдеш: уся стеля й стіни сухим зіллям та корінням обвішані.

У хаті темно.

Прохолодно.

День леда крізь мізинне вікно пробиває, хоч бери та й носи відрами світло в хату.

Десять котів у ряд серед білої днини на печі дрімають. Бр-р-р-р!

А якби хто знав, як воно насправді було... Коти до неї самі один за другим поприбивалися. Знала, чим їх заманити із заростих бур'янами порожніх подвір'їв, звідки кілька років тому позабирали людей у світ, як і Онуфрійчуків. Кого іншого принадиш у цих скалах, як не живу котячу душу? Людей вона й не боїться, й не сторониться — але пускати до себе не хоче. Час тепер не такий, щоби когось пускати ближче, ніж:

на подвір'я. То ж у душу доведеться пускати — не в хату.

А в душі її місця вже ні для кого немає. Заселено там усе навіки.

Чи може, пусто навіки.

І так добре: коли заселено.

І друге добре: коли пусто.

Отож якогось дня Северина наварила казан потовченого валер'янового коріння, розлила його в бляшані тасочки — й порозкладала довкруж хати. Коло корита. На стежці.

До вечора хутірські й приблудні коти почали сходитися на той манливий запах, як оси на грушки-дички. Коти смачно хлебтали густе чорне вариво — й потихеньку влягалися спати, ніби втомлені вояки після тривалої битви.

Северина акуратно склала їх на руку, начебто сонних дітей, занесла в хату, уклала на свою постіль на печі, грубо устелену твердими батогами свіжого зілля, й підсунула тасу молока, розведеного валер'яновою кашкою.

Вона приручала котів так ретельно, як приручала би чоловіка. Бо потребувала захисту. Може, хоч кіт заступиться за людину, якщо з людей нема кому за неї заступитися в цей дурний час. Правду старі люди кажуть: колись за ґаздами вівці слідом ходили, а тепер — лише пси та коти.

Сказати, що вона боялася своєї одинокості на цьому пів-порожньому хуторі, який мало не за один день раптово знелюднів, — не скажеш. Могла би вночі йти шукати а хоч би й цвіт папороті.

Але яку холеру тепер знайдеш, окрім безголів'я на свою голову?!

Вечорами чорні мовчазні стіни гір обступали зусібіч — і, хочеш-не хочеш, робилося страшно.

Ні вогника.

Ні душі.

Хіба лише шум потоку.

Та далека якась канонада збурює землю ночами.

Хто його знає, що тепер у світі робиться і чим воно знову обернеться для людини...

Ото чаклує собі над зіллями та травами — та на дорогу за потоком дивиться: людно чомусь стає на дорозі. Недобре.

НАЙБІЛЬШЕ Северина любила, коли до неї по трав'яні ліки присилали Іванку Борсукову. Дівчинка — як шило — вертілася на подвір'ї, далі зазирала в булькаючі казани чи говорила з принишклими котами, пощипуючи їх за настовбурчені вуха, а насамкінець сідала на поріг і розпитувала Северину про всякі речі.

— Що ти сьогодні робиш? — безстрашно зазирала карими очима в чорняву Северининого погляду.

— Шукаю долю, — відповідала та. І починала зазирати під лавку.

— Агій на тебе! — сплескувала в долоні дівчинка, як стара баба, але погляду із Севери-ни не зводила. — Хіба доля може ховатися під лавкою?

— Ого, Іванко! Долю можна загнати в нетрища, сховати в болото, не те, що під лавку. З нею, як і з людиною, можна зробити все. Злякати, наврочити, прокляти, відвернути чарами.

— А ти не знаєш, москалице, де моя доля? — трохи подумавши, запитала дитина.

Вона завжди думала перед тим, як про щось запитати.

Ніхто, крім цього дивакуватого дрібного мізинчика — Іванки Борсукової — не називав її москалицею так ніжно й тепло, ніби насправді пестив, а не знущався.

Дитина розтягувала слова, мовби гойдалася на канаті, не боячись зірватися з нього.

Тоді Северині до горла котилися сльози, а вона їх заштовхувала назад, так, як би місила руками.

— Дитинко... Доля ніколи не шукає людину. Людина сама її має знайти й заволодіти нею. Знайдеш — буде твоя.

— А як не знайду?

— То так і проживеш. Без Долі. Іванка знову довго мовчала. Тоді спідлоба подивилася на Северину:

— Як ти?

Северина не відповіла, лиш поклала перед дівчинкою тасу з горохом.

— Поможи мені перебрати ці адамові сльози.

— А що, горох — то адамові сльози?!

— Коли, Іванко, Господь, вигнав Адама і Єву із раю, їм треба було жити й харчуватися. Ото й мусив Адам обробляти землю, щоб прогодуватися зі своєю жінкою. Але Адам, як ми, не був привчений до роботи, тому й плакав, коли вперше ходив за плугом. А де падали його сльози — там сіявся й виростав горох. Тому він і називається адамовими слізьми.

— Як гарно... — зітхала Іванка.

— Ой, дитино... тяжко, а не гарно. Але як тобі хочеться, щоб було гарно, — на тобі цей вузличок до хрестика на шиї. То твій оберіг буде. Я зробила його із купальських трав. Він тобі поможе долю свою зустріти.

— По дорозі додому? Розкажи, москалице... — Іванка не по-дитячому звеселіла. — То буде панич?

— Розкажу, колись, Іванко, розкажу... краще, щоб була пава, аніж панич. Але тепер біжи домів і скажи мамі, щоби тебе не сварила. Скажи, москалиця жити мене вчила. "Сама жити не вміє, а чужу дитину вчить", — відповість на те тобі мама. Але ти не перерікайся з мамою ніколи. Вона завжди все краще знає.

— І твоя мама знала?

— Ой, знала, Іванко, знала... краще би була не знала.

...А ДАЛІ Панською Долиною пустили поголос, що хитра москалиця лише на перших порах причаїлася після відходу москалів... вона не тільки виманила з Трав'яного одного щезника — вона їх там вивела тепер цілих десять... онде у зграю сонних котів перекинулася нечиста сила, що служить їй. І та сила разом із москалицею блудить — світом нудить, ніби знову якого москаля собі виглядає... ну, певно, що... то ж хочеш-не хочеш — кров кличе...

То, може, вона і в своє зілля якогось дурману домішує, що так скоро легшає людям у хворобі... і рани на них затягуються на очах... і декотрі порожні молодиці понесли, як тільки скуштували москалициного варива... не інакше, як нечистий їй помагає... стережіться, жінки й люди Ч Чи то вам треба такого здоров'я?.. Від нечистого?

До Северини також дійшли ці бесіди. На що вона лише сплюнула, а далі засміялася.

Коротко.

Глухо.

В себе.

Аж здригнулася та, що переказувала їй сільську брехню.

Або їй не все одно, що кажуть? Ніхто не знає про неї краще від неї самої!!!

...ЯКОСЬ СЕРЕД НОЧІ-постукали до неї в двері троє з лісу. І вона всіх їх упізнала.

Але нащо їй то пам'ятати й забивати собі голову їхніми лицями?

Нагодувати нагодувала.

Мазі від ран дала.

Почути — почула.

А почула не дуже добрі вісті: її хата опинилася в центрі фронту — якраз між двома лініями оборони, сказав... ну, той, що вона його впізнала першим.

На одних горбах засідають німці, боронячись від наступу москалів. А на другій лінії оборони, через горб, потік і ще кілька горбів — мадяри'. Не довіряє німець мадяреві, сказав той — перший упізнаний, не довіряє, хоч і союзник мадяр німцям. А нам, сказав другий, (о, Боже, як добре

вона знає того другого!!!), бити й німця, й мадяра, бо скоро знову москаль сюди зайде, то треба буде бити й москаля, москалице... лиш тільки й зітхнув.

Та вона не образилася за москалиию: казав без ненависті, лише з якоюсь важкістю в голосі. Ніби чув, що надовго не матиме сили для того двобою.

Потім усі троє разом наказали їй тримати язик за зубами й варити загойні трави... багато загойного зілля скоро треба буде хлопцям у лісі.

...А ВЧОРА прийшли до неї ті, що були тепер тут владою. Тимчасовою, звичайно. Бо у війну одна влада на одному місці довго не тримається.

Теперішня влада обхід хатами робила.

Спочатку на подвір'ї став війт — новий сільський голова, а за ним — солдат-мадяр із затиканим пір'ям у картузі, із підв'язаною до шиї лівою рукою.

Северина вже знала, що в гори наблизився фронт. На Янчулові стояли німці, а над То-варницею, в Сіруку й Радулові окопувалися мадяри.

Возовою дорогою повз її хату на тому боці потоку день і ніч якісь нетутешні — бо дуже костисті, а все більше м'ясні — коні-важковаговики тягнули на Сірук і Радулів усяку всячину: зброю, провіант, амуніцію. Бойня тут мала бути велика... то Северина тихцем прибрала кладку з-над потоку. Мало що.

Як кому треба до неї — ставав над потоком і кричав: "Москалице-е-е-е!!!!" — і вона поволі перекидала два смерекові стовбури, приховані в траві, на протилежний берег.

Коли вода мала, до кісточок, охочий міг, як хотів, перебрести потік убрід. А як вода прибуде — без кладочки не обійтися.

А як інакше убезпечиш себе від біди?

Учора війт сказав бути дуже обережною, світла в хаті не світити, а коли би хто пробував прийти до Северини з лісу, негайно дати знати в село.

Ага! Вона отак і розбіглася давати знати в село, хто пробує прийти до її хати! Нібито вона не знає, що лісами зараз ходять наші хлопці. Якби не хлопці, між людьми не було би порядку.

Чуючи близьку канонаду, румуни забралися із села — ніхто не встиг кліпнути. А поки в село зайшли мадяри — то Панська Долина жила сама по собі.

Сама по собі... та й не зовсім... бо хтось таки стеріг село від розбою й грабунку.

Воно ж як? Дехто з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господарку в кліп ока, якби не боявся, що хтось таки тримає село в дисципліні. І хлопці таки тримали.

...УЧОРА НА ПРОЩАННЯ війт із тхорини-ми — швидкими й боязкими — очима також: попросив для пораненого мадяра мазі.

Северина мовчки стрелила поглядом на забинтовану руку вояка, не питаючись, зняла її з підв'язки і взялася за ґудзики його форми...

— Чим намастила? — по всьому запитав Севери-ну війт, витираючи з чола мадяра краплі поту. І, не мигнувши оком, вона відповіла:

— Зміїною слиною.

...А НА ЗАВТРА кошик із сушеним зіллям, підвішений до сволока мало не над самими дверима Северининої хати, глухо зашипів на господиню із самого ранку.

Те характерне шипіння-сичання вона би розпізнала навіть тоді, коли би була глухою.

Проте Северина не перелякалася.

В хаті, захаращеній чи не під стелю оберемками віників із сушених трав, коріння та галузок, давно було слід чекати якоїсь живності. Ото нарешті й знайшлося місце для гадини. Не всім же козу в хаті тримати. У кози до колін — чортові ноги. Тому козу не тримала, хоч поживне козяче молоко залюбки споживала, як хто приносив їй у подяку за ліки із трави.

А в природі кожна твар хоче жити. І гадина також.

Перед гадиною не мала страху ніколи. Ще мама Катрінка її навчила, що гадюки не треба боятися: вона ніколи з першого разу не кусає, навіть якщо на неї наступить людська нога.

Перший раз гадина не вкусить, бо подумає: людина мене не бачить.

Коли людина наступить на неї вдруге, гадюка собі скаже: це так людина зі мною жартує.

І лиш на третій раз випустить жало. Через те, що людина з нею дрочиться.

А як хто коли догодить гадюці, тому вона буде вдячною, аж поки гадину не вб'ють.

Та вже як хто вб'є гадину, тому сорок гріхів буде відпущено навіки без суду Божого.

Але, казала мама Катрінка, гадина живе на світі лише задля того, щоб укусити людину. Інакше її не приймає земля після Чесного Хреста — Здвиження. Тому вона до пізньої осені лазить — шукає, щоби хтось або їй відібрав життя, або вона позбавила життя іншого. Зате гадину, яка за літо не вкусила ні людину, ні тварину, допускають у гадючий вирій — це найвище царство повзучої живності, це трон усесильності й невразливості.

Та про гадючий вирій і про вибір у ньому цариці із золотими рогами Северина колись розкаже тільки Іванці Борсуковій. А та буде сидіти на порозі із широко розплющеними очима й ловитиме кожне слово, подеколи стискаючи плечима, як стара .жінка, та складаючи долоні в замок.

...З ТОГО РАНКУ тонка чорна гадюка з лискучою шкірою прилаштувалася жити в кошику, коли-не-коли тікаючи на горище крізь шпари в розсохлій дерев'яній стелі.

А Северина відтоді щоранку ставала на стільчик і клала в кошик між: зілля їжу для непроханої пані, що так несподівано заквартирувала в неї...

Та перед цим незмінним ритуалом, вона щоразу незмінне хрестила на всі сторони хату, тоді хрестилася сама — й опускала праву руку на дно кошика.

— ...Ти знахарка, москалице? — запитала якось Іванка, щойно подавши їй глечик із молоком і відерце з грибами.

— А хто тобі сказав? — гладила дівчинку по двох тоненьких кісках, викладених круг голови віночком, раз по раз зиркаючи під стелю, чи раптово не вигне з кошика чорну дугу свою гадина.

Треба буде сказати дитині. А то ще перестрашиться, зненацька вчувши сипіння.

— Мама наша мені сказала. Сказала, що твоя мама вродила тебе в понеділок і в понеділок відлучила від грудей. І що ти постишся в понеділок. Тому ти знахарка.

— Іванко, щоб ти від мене навіки знала: хто пеститься в понеділок, тому не лише добре жити на землі, але й не страшно буде помирати.

— Як це?

— Коли людина вмирає, душка її покидає тіло і йде до Божки на небо. І найперше мертва душка зустрічає воротаря раю. А воротарем раю є святий Понеділок. І там, на райській брамі, святий Понеділок розпитує душу про її гріхи на землі. Він, правда, і без розпитування знає всі людські провини, але все-одно розпитує, щоб пересвідчитися, чи душа перед ним не лукавить... не бреше. Лише після того райський брамник переводить умерлу душу через вогненну ріку смерті. І тоді вже показує їй рай і пекло. А там уже сам Спаситель каже, які ворота відчиняти перед праведною чи грішною душею...

— Але мама мені казала, що на брамі раю померлу душу зустрічає святий Петро.

— Може, він називається Петром, а може, просто брамником, а може, Понеділком. Хто його знає? Ніхто там не був, то й правди про його ім'я не знає.

— Чуєш, москалице... — видно було, що Іванка хоче про щось запитати — і не наважується. — Чуєш... а то правда, що в тебе в хаті живе гадина і що ти її раз на тиждень доїш, а потім гадючим молоком людей лікуєш?

Северина не встигла відповісти — бо з кошика нараз зашипіло, а далі тонкий чорний хвіст шмигнув сволоком на горище.

— Правда-а-а-а... — видихнула дитина, затуляючи обома долонями безкровний ротик і незмигно дивлячись на Северину. — Але я нікому не скажу! — швидко заговорила знову. — Нікому — нікому... хіба лише мамі...

...Відтоді москалиця стала ще й гадючою мамою.

А гадина, як усім відомо в Панській Долині, походить від диявола, що добре видно по її зубах. Так що, сказали в селі, в москалиці тепер — ціла щезникова ферма.

Нечисте місце!

Краще туди не ходити.

Навіть по ліки.

...Чи то так помогла гадюка, чи так на небі стали зорі, але фронт обійшов стороною як Панську Долину, так і довколишні хутори, подавшись собі на Берегомет.

А тут, у Лустуні, тривало життя. Та так би, може, уже й довело Северину до старості, коли б не ті люди, що завжди і всюди любили втручатися в життя інших людей, змінюючи їхню долю без погодження із винахідником і розпорядником Долі — самим Господом Богом.

...НЕВДОВЗІ ПО ВІЙНІ, але за —надцятих із початку століття господарів у цім краю

(ні, вона таки зараз порахує, скільки їх було тут на людську голову:

коли жила ще її мама Катрінка, в селі порядкували австріяки,

потілі у першу війну село тричі "орали" русаки. на конях,

далі австрієць більше, як на двадцять років уступив край румунові,

по тому москалик у румуна видурив край аж до початку другої війни,

у другу війну накоротко вступив сюди німець, привівши за собою знову румуна,

коли румун драпав, мадяр наступав тут на ноги людям,

а тепер, як зайшла знов вдасть — то, певно, так і не вийде звідси ніколи)...

отож невдовзі по війні, але за —надцятих із початку століття господарів у цім краю яко-їсь-то днини Северина при відчинених дверях стриміла на стільчику, підкладаючи в кошик поживу для своєї квартирантки, коли з порогу впала тінь, і бадьорий чоловічий голос поцікавився:

— Здєсь живьот Москаліца Сєвєріна Катєрі-новна?

Северина подивилася зверху, подумала трошки — й поволі стала перед молодим чоловіком у воєнній формі, в картузі із червоною зірочкою посередині:

— Що ви хотіли, пане-товаришу ґаздо?

— О чьом она спрашивает? — звернувся гість до того, чия тінь маячила за дверима надворі.

— Она интєрєсується, чєм інтєрєсуєтєсь ви, то-варіщ капітан.

— Тогда пусть виходіт на уліцу, а то у нєьо слішком темно. Страшновато даже. Только часи тікають.

— Та тут не тільки вона страх нагонить... — пробубнявив про себе вже третій голос знадвору.

І це були єдині слова, які Северина добре зрозуміла. Ще й запідозрила, що знає господаря того голосу: він був із Панської Долини.

На оборі стояв чоловік років сорока п'яти, в такій же воєнній формі, але із синіми петлицями на картузі й гімнастерці.

— Уповноважений міжрайонного МҐБ майор Воронін, — відрекомендувався старший. — Здійснюємо подвірний обхід по перепису населення. Обліковуємо, так сказать, куркулів і небла-гонадьожних. Прошу показати метрику про народження.

Метрики Северина ніколи не мала, бо не треба було.

А як і мала — то вода її взяла разом з її мамою.

Вона так і сказала старшому. Але час свого народження знає точно — Петра-Павла п'ятнадцятого року.

— Петра-Павла — це коли? — перепитав Вороній.

— Це на Петра-Павла. По Йванові Купалові, але за три тижні до Іллі, — стиснула плечима Северина. — А як не знаєте, то запитайте отця їларіона. Він знає. Або подивіться в церковну книжку.

— О чьом она? — запитав старшого молодший.

— У нее отсутствует мєтріка і она нє знаєт чіс-ла свого рождєнія.

— Вот темнота-а-а...

— Нє темнота. Она москаліца. Так єьо назива-ют в дєрєвнє. В нєй тєчьот русская кровь.

— Откуда ізвєстно?

— Здєсь все друг о дружкє всьо знают, а коє-кто даже дєлітся с намі своімі знаніямі. — розтлумачив нарешті старший і звернувся до Северини: — Господарство яке тримаєш? Худоба... ну, там коні, корова... Чоловік. Діти.

Северина чула, як у ній чомусь прискорено забилося серце. Вона не боїться гадини — вона й людей не боїться. Хіба лише стороніться. Але зараз у ній, здавалося, забилася вся кров — ніби одне велике-превелике серце. Це велике серце заважало зараз ясно думати.

— Усе, що бачите, — то і є моє господарство. Чоловіка не маю. Діточок також.

Зграя чорно-білих котів під стіною хати ліниво хлебтала молоко.

Северина показала рукою на них:

— Ото й усі діти. Хіба що відкуплю у вас рі-ворвер і застрілю їх, бо вже на голову сідають, так їх розпустила.

— І більше нічого не маєш? — старший офіцер занотовував щось у зошиті.

— Маю. Служницю маю. — відповіла Северина, по черзі подивившись обом у очі. — Показати?

— Служницю? — недовірливо перепитав Во-ронін. — Клич її сюди.

— Не можу покликати. Вона хоч і служниця, а все одно велика паня.

— О чем она? — удруге поцікавився молодший.

— Говоріт, что у нєйо єсть служанка.

— Служанка?! У нєйо?! Прідурівається, конєч-но... — і молодший присвиснув, покрутивши біля скроні пальцем.

— Слухай, москалице... Чи то, Северина... А лісові хлопці тебе часом не навідують ночами? Хата на безлюдді... Ти ще молода. Га, москалице?

Северина нібито опустила очі додолу — а тоді різко, аж молодший здригнувся, проткнула обох поглядом, як пікою:

— Пане-товаришу ґазди! Наговорювати на круглу сироту — то є великий гріх. Зайдіть до хати. Самі подивитеся на мою служницю. А там і про хлопців поговоримо. — І вона переступила поріг, рукою припрошуючи до середини непро-шених гостей.

— Іншим разом, — чомусь неохоче відповів старший і обидва подалися стежкою до кладки.

НІЩО НЕ БРАЛОСЯ відтоді Северининих рук. Одна лише думка свердлила їй мозок, ураз запалений спогадами про те, як у сороковім році забирали її утриманців і як билася Онуфрійчукова Марія головою в хатні стіни, коли воєнні, що прийшли за ними, сказали взяти тільки теплий одяг і їжі на три доби, а все інше — лишити.

Як уже раз прийшли до неї, то і вдруге прийдуть, сказала сама собі Северина — і відтоді все більше пильнувала дорогу. Вилізе в граба, роздивиться на всі боки долину — а далі летить у хату. Щось там мудрує.

А дорога, як гадина, в'ється понад самий потік. І все їй добре із граба видно, аж ген до Нижнього Лустуна. Хто йде, хто конем їде... а ондечки троє вершників усе більшають і більшають із долини, і поблискують проти сонця їхні картузи із зірками.

І Северина зсувається з дерева, стає лицем до схід сонця — і хреститься... хреститься.., та перебирає поблідлими устами нечутну молитву. Ніби когось за щось перепрошує... чи кається... а тоді біжить до хати, не причиняючи дверей.

І так майже щоднини. Майже щоднини... Боже! Їй треба боронитися!

А що роблять ті, у кого повна хата дітей?! Як вони бороняться?

Навіть Северині відомо, що в сільраді є такий папір, який каже весь Лустун — і Верхній, і Нижній — звільнити від живих людей. До ноги.

І звільняють.

Горб за горбом.

Урочище за урочищем.

Хутір за хутором.

Ще трохи — і тут залишаться лише буки та ялиці. Але як так далі піде, то скоро не буде кому притулитися лицем до живого стовбура, обвивши його руками, щоб набратися сили з кори.

І вона знову летить у хату, не зачиняючи дверей. І щось там мудрує. Чи може, молиться. Хтозна...

Якби хто відважний просунув голову поміж зілля й коріння, то, може, й знав би.

А так... ліниві коти дрімають собі в ряд перед порогом, ніби вартують свою господиню.

А їй тільки того й треба.

...КОЛИ НАРЕШТІ ПРИЙШЛИ за нею, вона вже сиділа на лавці під хатою: обтирала яйця. Навіть не так.

Зі стежки, якою до хати наближалася група уповноважених із зірчастими кашкетами, було видно лише одне: Северина сиділа на лавці і між розчепірених колін затискала плетений кошик. Руки втоплені в кіш, але збоку було зрозуміло, що вона там щось перебирає.

— Ну, що... — без особливої церемонії, але доволі приязним голосом, ще здалеку звернувся до неї майор Воронін: — Не прикидайся, а лишай роботу і збирайся, москалице, з нами. Може, твій тато, дякуючи нам, у світі знайдеться... — стояв так близько, що вона втягнула носом запах його поту. Піт був ледве чутний. І якийсь мало не солодкавий. — Що це ти робиш? — зазирнув у кошик. — Бандитам яйця готуєш? Так уже не встигнеш. Хай вибачають. — засміявся до неї дуже білими зубами. — Чекай, а що це ти робиш? — перепитав раптово занепокоєний Воронін,

нагнувшись над кошиком трохи нижче, але тут же якось дивно відкинувся назад.

Тимчасом Дмитро Берник — "стрибок", обходив хату, раз по раз поправляючи за плечима ґвера.

Посильний із сільради Василь Полотнюк — найстарший син колишніх сусідів Полотнюків з-під явора в Трав'яному — незрушно стовбичив поодаль Вороніна, ховаючи очі від Северини.

А молоденький русоволосий солдатик відганяв прутиком оводів від зграбного коника-гуцулика, що, фиркаючи, пощипував траву за рогом хати.

Ніхто начебто й не звертав уваги на те, що відбувається на подвір'ї.

У Северині забилося велике — на всі груди — серце.

Аж перейняло дихання.

Але вона, повільно підвівши простоволосу голову із масним — блискучим від овечого масла — волоссям, хрипко сказала:

— Пане-товаришу ґаздо! Говоріть потиху, бо моя служниця можуть розсердитися. Вона — велика паня.

І з тим Северина поклала кошик перед себе на траву, а на тепер уже стиснуті коліна виклала дрібні — наче перепелині, а може, ще дрібніші — яйця.

— Що?! — рявкнув Воронін, шарпнувшись було до кошика, та тут же відсахнувся знову.

Лише поклав руку на кобуру.

Северина, не зважаючи на офіцера, одною рукою тримала, а другою обтирала яйця.

Яєць було небагато.

Із восьмеро.

Проте були якісь дивні: не круглі, а ребристі.

Як розм'яклі чи незастиглі цукерки-іриски.

Нанизані одне до одного докупи, ніби патрони в патронташі.

Декотрі вже потемнілі, а декотрі — майже чорні всередині.

Здавалося, на дотик вони були м'які, ще мить — і самі тріснуть під Северининими пальцями.

— Що ти робиш, чорт тебе побери!!! — знову гаркнув тепер уже не на жарти розлючений Во-ронін, але з місця не зрушив, лише витягнув пістолет із кобури.

Северина, не встаючи, нахилилася над кошиком, ледь торкаючись верхнього зілля, пошаруділа на дні рукою, — і за якусь мить із кошика почала повільно підводитися змііна голова.

Маленька.

З потьмянілою лускою.

Зі скляними очима.

Якась ніби мертва.

Витягнуте тіло гадини застигло, не рухаючись. Лише голова кілька разів сіпнулася догори, та раптом знову впала між зілля.

Северина щось пошептала над кошиком, так і не приймаючи руки із дна, а другою вкинула зверху жмут зілля, ніби накриваючи своє добро.

А тоді підсунула кошик на витяг руки до Во-роніна.

— Су-у-ука... — зашипів Воронін. — Ти що, сука, граєшся зі мною?! — його голос упав до хрипу.

Северина підвелася з лавки, випроставши спину мало не на струнко, довго дивилася в очі Вороніну незмигним, таким самим, як у гадюки з кошика поглядом, а тоді мовчки, але дуже поволі, почала скидати із себе кептарик-безрукавку.

Застиглим із несподіванки і страху чотирьом чоловікам, що тепер уже півколом обступали жінку, відкрилася потворна й жахка картина:

з глибоко розпореної пазухи гаптованої білим по білому Северининої сорочки звисав витончений мало не до мізинного пальця чорний батіг гадючого хвоста.

Саме тіло гадюки, очевидячки, гніздилося під серцем...

— Ви можете зараз забрати мене у світ, пане-товаришу. Але всі мої служниці також підуть слідом зо мною... У мене їх багато. Самі видите...

— ЧУЄТЕ, КУМО-МОСКАЛИЦЕ! А може, би ми при такій нагоді випили собі по п'ятдесят грамів оцего дурного віскі та трохи молодість свою згадали? Ну, що за гидотне пиття, вам скажу! Діти з Києва привезли,

вже півроку, як розкоркував, а допити не можу: таке недобре. Про великого гостя сказали тримати цей напій. Аби гість не подумав, що дід, окрім кулеші й бринзи, ніц не видів. Та й діти би сварилися, якби знали, що не признаю їхні напитки. Казав зять, з Англії привіз те віскі. Щось чи не сто долярів коштує фляш-ка. Але побийте мене березовим прутом, а нема ліпшого, як наша самогонка з малини, хочу вам сказати. Та ви й самі знаєте. Або ні? — ще досить кремезний дідок у білій в синю смужку сорочці, з ріжком вишневої хусточки в кишеньці на грудях і нових темно-синіх джинсах із нашитою латочкою "B088" метушливо розвертався навколо столу, дістаючи з холодильника все нові наїдки та розставляючи тарілки й консервні банки мало не одна на одну.

Якщо добре придивитися, то в господареві можна було розпізнати Василя Полотнюка — найстаршого сина отих Полотнюків, що жили колись під явором у Трав'яному. Колишнього посильного із сільради.

— Не тратьтеся, Василю. Ви знаєте, що я до пиття не дуже охоча. Але п'ятдесят грамів нашої таки попробую, дай, Боже, вам здоров'я і вашим дітям, що добре стоять там у тому Києві і вас не забувають. — Северина відвела Василеву руку від тарілки перед собою, намагаючись врятувати її від чергової порції їдла.

— Та хотіли, любко-кумко, забрати діти мене до себе, а я, як посидів там місяць, — заледве не тронувся ума. Людей мільйони, а заговорити нема до кого. А коло дітей, скажу вам по секрету, кумко, саме панство з телевізора. Тепер, котрого в новинах послухаю, сміюся собі у вуса: о, та я й

тебе, й тебе живцем видів. А з отим-о-о-0, — показує на фото на стіні, — бігме, Боже, порцію віскі пив! Великий бізнесмен і політик, скажу вам, кумко! Казав зять, олігархом скоро буде!

— Хто? Цей чи зять олігархом буде? — уточнює інший білоголовий дідок, що сидить напроти Северини й крутить в руках ще порожню кришталеву чарочку.

— Цей тобі, Семе, кажу! Цей-цей, бородатий та хитрий, що по-нашому люкс добре говорить! — Полотнюк показує на фото. — А зять мій, дякувати Богу, також не послідний.

— Та знаємо, Васи, знаємо. Сідай уже за стіл до Божої ласки! Не викладай того всього добра. Ти знаєш, що ми своє любимо. Рубай мені солонинки та й буде. А ви з кумою отруюйтеся й далі тими заморськими шинками-ковбасами. — Семен нібито невдоволено, а все ж; смачно прожовує оливи, а далі ложкою смакує червону ікру з миски.

— Ну, що! Дякую ґречно, кумко й куме, що зуважили діда своїм приходом. Що не забули, що дідові стукнула вісімдесятка і п'ятка. Аби'х жили і нарік цеї днини дочекали! — і, цокнувшись із Севериною й Семеном, Полотнюк смачно перехилює чарку віскі, скривившись чи то для годиться, чи таки від незвички. — Якби не діти, сам би й не згадав, коли вродився. Ото чудасія!

— Слухай, Баси, ти був там у тому Києві, ви-дівся з такими людьми... а-ну, кажи-ко нам, що то далі з Україною буде? Видиш, тиснуть москалі Україну тим газом, але де тобі! Чуєш, вже поверх двіста долярів хочуть за кубік! І скажи мені, хто то край боронити буде, як одні розумні пішли в олігархи, а другі лиш на москалів сподіваються?

— Семе! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину!

— Васи! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!

— Слухайте ви! — Северина поправила сиве-сивіське волосся під канадською хусткою з шовковими тороками і майже гнівно сказала: — Я вас колись уже просила! І ви обидва мені не раз давали слово не говорити при мені дурне!..

І два білі діди прикушують язики.

Семен Дудка — солониною.

Василь Полотнюк — ікрою.

...ВЕРТАЄТЬСЯ СЕВЕРИНА від дідів у свій Лустун завжди одною й тою самою дорогою.

Хоча з Панської Долини на її хутір можна йти навпростець — горбами. Але давно вже ноги не ті. Роки не ті, щоби впоперек ходити. Та й по дорозі яка машина може бути, то підкине до кладки за "дякую".

Понад усе вона любить піший хід.

Ідеш собі.

Думаєш.

Ніхто не заважає.

Ні з ким особливо до бесіди не стаєш, навіть, коли є з ким говорити.

А що говорити?

Нема що говорити.

Три чисниці до смерті — а вона ніби й не жила. Лише чекала...

Коли би хто знав, що вона насправді в голові своїй думає... та вона ні Василеві, ні Семенові сказати того не може.

Чоловіки грубі. Гострі. Вони тонке не розуміють.

А це тонке.

Як шовкове полотно.

Як перший лід у потоці.

Може, так у жіночому череві дитина ворушиться, як її минуле у ній мало не щодень озивається. Северина того ворушіння не знала, то й сказати точно не може.

Але своє знати — знає.

Воно в ній дрижить — і перестати не може.

Вже на той світ збиратися треба — а воно все дрижить попід грудьми.

Спати не дає.

Часом посеред ночі встає Северина й подовгу дивиться у вікно. Вона таки відважилася й давно прорубала велике вікно в колишній Косо-вановій стайні — заледве не на всю стіну.

Ніби за все попереднє життя у вікно надивитися хотіла.

А воно так — і не зовсім так.

Насправді вона ж не у вікно дивилася — насправді чекала.

Дотепер чекає.

Дивиться — і майже нічого не бачить: чекає.

Колись, ще малою, заціпивши зуби, чекала, що об'явиться її тато. Ніхто й ніколи їй не казав, та вона й не питала, хто він. Знала, що був у неї Тато. Але був тоді, коли ще її на світі не було.

А коли вона на світі стала — не стало в неї Тата. Москаля.

Тепер думає, що, навіть, коли би був об'явився, воно нічого б не змінило.

Вона давно навіть і не чує, як її називають.

Байстриця.

Москалиця.

Северинка.

Мольфарка.

Онде кум Полотнюк — і той їй каже "моска-лиця".

А їй однаково.

Давно переболіло. Тепер навіть подеколи тішить: мало хто в селі має таке відверто тверде ім'я, яким називають не позаочі, а так, ніби дивляться в паспорт.

А як подумати, воно їй не помагало й не заважало. Лише подеколи робило так, ніби ножем по оці хто штрикав.

Але тата вона чекала недовго. Нема — то й нема. У інших є — то й добре. В інших і мама, й тато були — а долі не було.

А в неї — нікого-нікогісінько.

О, скільки разів у житті вона борсалася, як знесилено борсається дитина дикої свині, коли морозної снігової зими пробиває собі дорогу під молоді смерічки чи добуваючись до букового жиру.

Колись-то, як іще Северина служила в Онуф-рійчуків, послала її вуйна Марія недалеко-неблизько — лише на Писарівку до Пантели-шевця за новими чоботами.

То вже було після Різдвяних свят — і тріску-чі сніги стояли такі, що мало не врівень із деревами. Северинин коник-гуцулик раз по раз ставав посеред білого незайманого савану, віддихувався, фиркав, з нього валила пара, але він крок за кроком уперто пробивав собі дорогу, іржучи на всі гори. Чи то з утіхи, що долає сніг. Чи від туги, що не він вибирає собі дорогу.

Білі горби й видолинки з чорними піками поодиноких дерев і кущів, здавалося, завмерли під безконечною товщею снігу. Але то там, то тут, особливо ближче до молодих смерічок, у розпорених білих полотнах снігу видніли-ся тонкі вервечки замерзлих поросяток, ніби вкарбовані чиєюсь безжальною рукою в холодний мовчазний пейзаж зимових гір. Худі чорні спинки визирали з-під снігу якось так без-захисно, майже по-дитинячому, що Северині хотілося злізти з коня й відігріти кожне поросятко-дитятко в пазусі. Морози й великі сніги їх застали в дорозі до житла і їдла — та так навіки й запечатали на своїх білих сувоях, не пожалівши і не змилостивившись до заблудлих чорноспинних мандрівників.

О, так… кожен собі пробиває дорогу до життя, як може. Дикі свині, шукаючи посеред лютої зими поживи й тепла, переходили на затишніше

місце в надії перебути холод і голоднечу... людина також: шукає тепла й захисту, як сама вміє... а доля посилає, що хоче. Подеколи — саме те, чого найбільше бракує для порятунку.

...ДОЛЯ ПОСЛАЛА ЇЙ РОЗУМ.

Добре здоров'я й розум.

Статків не треба було, відколи на свої очі побачила, до чого доводять маєтки та статки.

Від Онуфрійчукової господарки лишилися стіни, які потім стали колгоспною фермою, а не-конфісковані хатні речі до нитки порозтягали свої — сільські — люди. Ті, що ще вчора скидали капелюхи перед господарем того добра.

Чоловіка не хотіла ніколи... бо не хотіла.

Може, кров якусь не таку мала.

Може, задавнений страх перед повтором материної історії зробив її нечулою.

Але не хотіла, то й не хотіла.

Що тепер?

Не було кого хотіти.

Та й чоловіки не полювали за нею, бо спершу не мала чим принадити... а далі — тільки відлякувала.

Тепер байдуже.

Може, тому Господь їй уділив розуму більше, ніж: серця.

То й вижила.

...НЕ СПАЛА НОЧАМИ.

Бродила пасовиськами.

Молилася перед образом Божим.

Ворожила на квасолі.

Пестилася в понеділок і суворо дотримувалася п'ятниці.

Після того, як із Трав'яного ні за то ні про то забрали її утриманців, почала твердо й не-порушно пеститися дванадцять п'ятниць у році.

Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту.

Від наглої смерті пестилася у п'ятницю перед Благовіщенням.

Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ят-ничка.

Вознесенська п'ятниця боронила від утоп-лення.

Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна п'ятниця перед Петром і Павлом.

Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася п'ятниця напередодні Спаса.

Богородична п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч.

П'ятниця перед Головосіками — берегла від суму.

Охороняла в дорозі п'ятниця Здвиженська.

Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила п'ятниця напередодні архангела Михаїла.

А пости у п'ятницю перед Андрієм та по Різдву Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду — Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А ще вбереже її від вітру й морозу й порятує від напасті.

У п'ятницю Северина ніколи не прала, не золила, не причиняла тісто й не пекла хліб, не чесалася, не мила голову, не мастила припічок і не співала.

Через отой дурний людський поголос про щезника на неї косо дивилися сільські ґаздиньки на службі Божій, відступаючи від Северини, як від скаженої. А вже як занадилася в хату гадина...

Боже твоя воля!

Нібито, коли в хаті живе злодій, насильник чи інший людський кривдник, то ліпше, ніж жива твар.

Але хіба годен щось розумне розказати тому, хто не має наміру слухати?!

І тоді котроїсь неділі Северина твердо собі сказала "ні"! Вона цілу Божу неділю колінкувати-ме в молитві перед образом Божим у своїй хаті-стайні, але більше ніколи не піде молитися між люди, де тебе

протикають очима, ніби Каїн Аве-ля вилами. Де осудно шепчуть твоє ім'я замість славити ім'я Господа.

Вона проситиме Бога тихо.

Наодинці.

Леліючи й пестячи його ім'я.

І випрошуючи в нього прощення за вчинені і не вчинені провини.

Вона би всіх була цьому вчила. Та нема кого вчити. Одна Іванка Борсукова випитувала в неї всі її знання, слухала та запам'ятовувала — не

боялася, як інші, москалиці.

І добрий Господь у тяжку хвилину поміг Іванці. Але то не до теперішньої згадки й розказу.

...ЯКОЇСЬ ДНИНИ того непевного часу Севе-рина молилася коло каплички в Нижньому Лус-туні, коли з недалекого подвір'я Івана Чигрина жіночий голос заголосив так, нібито з хати виносили мерця. Северина могла туди не йти й не питати: знала — настала черга й за Чигринами. Аякже. Двоє синів — у лісі. Їх тато Іван не вернувся з Бухаресту з воєнної мобілізації, коли ще румун був союзником німця. Казали, пропав безвісти. А москаль тому не вірив. І урядовому паперові, що сповіщав про Іванову пропажу в Бухаресті, не вірив. Лишилася мама Софія, обкладена п'ятьма малолітніми дітьми, та її свекор Петро.

Северині від каплички добре видно: стоїть посеред двору, ридаючи, мовчазна Софія з двома дітьми на руках, а троє, й собі плачучи, тримаються за її спідницю. Дід Петро, зігнутий у дугу, махає ковінькою перед очима двох офіцерів. А один з них кричить швидше збирати речі.

І знов велике серце забилося в Северині. Діти! Навіть малі діти не пом'якшують серце цих мисливців на людей! То, може, краще, що вона їх не має — дітей?! Бо як боронити дітей у такі часи???

Сьогодні прийшли за Чигринами.

Завтра прийдуть і за нею. Не біда, що в неї нема нікого. Доста того, що її хата на безлюдді, під самісіньким лісом.

І тієї ночі її осінило.

Боже!!!

Як вона до цього не додумалася раніше?!

Таку велику голову має — а додумати не додумалася?!!

...СЕМЕН ДУДКА з лісу прийшов по мазь і трави рівно так, як договорювалися. Точніше, Северина сама прийшла до нього під розчахнутий явір над своєю хатою, коли вчула одночас не пугикання сови й вовче виття. І так три рази без перерви.

Неговіркий Семен цієї ночі був якийсь інакший. Заговорив майже одразу, лиш тільки узяв до рук принесені ліки:

-Давай, москалице, бігом кажи, який тут лік від чого. Бо мушу йти: ранених багато, а доправити до них доктора не можемо. Ці пси перекрили всі підходи до бункера зі шпиталем. Хлопці загнивають живцем. І ще одно... Аби'сь знала: скоро будуть до Сибіру виселяти весь Лустун.

Тоді вона принесла багато відварів трав і мазей на борсуковому й ведмежому салі та овечому маслі — від загноєння, затруєння, кровотечі, "дикого" м'яса, від вошей, недокрів'я, від гниття зубів і ясен.

Але найбільше дякував Семен за відвар від сонливості. Северина випробувала його на собі:

після горнятка напою вона дві доби не те що не могла — не хотіла спати. Мала тоді якусь таку люту силу, що гори могла перевертати. Знала, що хлопцям того зілля, ой, як треба... бо від довгих переходів, напруження, голоду й нервів мали таке недосипання, що могли засинати на-стоячи. А воно ж недобре, коли на тебе чатують капкани.

— Семе... — тільки й попросила тої ночі під явором. — Прийди до мене завтра вдень. Дуже тебе прошу. Перед полуднем залізеш у копицю сіна, оту, що найближча до лісу. Сиди й чекай, поки я звезу сіно в долину разом із тобою, щоб ніхто не знав. Маєш мені щось помогти,

Вона не дійшла два кроки до хати, як десь далеко з лісу донеслися короткі постріли.

Назавтра Северина лиш тільки зібралася йти догори по сіно, в якому мав чекати Семен Дудка, як на подвір'ї несподівано став посильний із сільради Василь Полотнюк — колишній їхній сусід із-під явора в Трав'яному.

Та Северина не засмутилася: навіть теперішній сільраді нічого довго робити в неї на подвір'ї.

Проте Василь, не кваплячись, топтався по двору, питав про всяке — аж. вона нарешті без-церемонно перебила його:

— Кажіть, Васи, що треба, бо мене чекає робота.

— То ти, москалице, кажи, що тобі помагати. Семен не прийде ані під явір, ані в копицю: цеї ночі був ранений.

І отут Северина завагалася.

— Не бійся, — сказав Василь, скидаючи через плече планшет. — Я вчора був під явором разом із Семеном і чув усю вашу бесіду. Давай роботу. Мені ще в сільраду вертатися. Як там твоя гадина поживає? Добре доїться? — засміявся, аж ямки в кутиках вуст показалися.

— Я хочу, щоб ви її вбили, — подивилася йому просто в очі.

— Для чого?!

Вона відповіла не зразу. Спершу довго подумала. Так її навчила думати Іванка, коли мала щось сказати. А тоді вже відповіла колишньому своєму сусідові:

— Хіба ви не знаєте, Васи, що одна вбита гадина сорок гріхів людині списує?! А мені із змііних нутрощів ліки хлопцям робити треба. Так що не шкодуйте вбивати гадину. У мене на горищі того добра — зичити можу. А боятися — також;

не бійтеся. Я свою паню трохи матриґаном і арнікою придурила, аби не дуже пручалася.

Коли Северина поклала перед Василем кошик із-під стелі, Полотнюк спершу потер чоло:

блискуче чорне тіло гадини блистіло, складене зиґзаґом, на дні, вистеленому корінням, а зверху на тому чорному колесі мирно лежала гадюча голова.

Василь примруженими очима довго мірявся із застиглою, здавалося, твар'ю. Та тільки він із двох боків притис змііну голову кліщами, як гадина вмить обвила його руку хвостом.

То було так миттєво, що Полотнюк навіть не встиг зауважити, чи справді шкіра гадини холодна, наче шкіра мерця, — бо Северина зверху одним різким ударом розтрощила затиснуту голову гадюки буковою палицею.

...А РЕШТУ ВОНА РОБИЛА ВСЕ САМА.

Після заходу сонця, коли з гадини витекло життя до останньої краплі, спочатку забрала з-під неї нанизані одне на одне, ніби кулі в патронташі, яйця.

Яйця були живі — бо вже чорні. Ось-ось могли показатися молоді голови гаденят.

Але Северина не викинула той патронташ. Лиш занурила на ніч у потоці в мерзлу воду: знала таке місце, де навіть посеред літа зашпори заходили в руки.

Далі відрізала частину гадючого тулуба.

Викидала нутрощі.

Складала шматки розтрощеної голови й замащувала її живицею.

Зшивала шкіру шовковою ниткою з тороків великодньої хустки.

"Начиняла" нутро глеєм.

А далі...

Далі Северина без тіні сум'яття зняла зі стіни старий австрійський годинник вуйка Онуфрія. Розпечатала його груди, як розпорола би людські. І, не вагаючись і миті, вийняла з нього все його серце — залізні прутики і пружини. Так, ніби вийняла живе серце з живих іще грудей.

Пружини здокупила — і лише тоді пространомила їх крізь гадюче нутро, начинене глеєм.

А по всьому вчилася робити мертву гадину живою...

Якщо інших людей від вивозу в Сибір вже не рятують ні грудні й малолітні діти, ні руки, що вміють тримати лише сапу й граблі, то кожен шукає рятунку, як уміє й може.

Якщо тебе змушують боронити свою господарку не косою й граблями, а зброєю, то треба брати до рук зброю.

Але її руки не від того. Не чує вона в собі сили взяти до рук ґвера.

Не вміє.

Не хоче.

Не знає.

Бо гріх брати до рук зброю — зброя умертвляє життя.

Та покірно чекати, поки їй скрутять в'язи, — Северина також не буде. Не тої вона крові. Крові в ній, як у гадині, або нема, або вона застигла навіки. Тому їй кров її москальська не заважає. Бо вона в собі не чує її поштовху.

Вона буде боронитися, як їй Бог дав розум.

...Занурювала руки в кошик, набитий зіллям, повільно стискала годинникову пружину —

й потворна чорна голова ледь здіймалася над краями коша, на мить завмерши;

далі кілька разів сіпалася;

а тоді падала на дно, відпущена Северини-ними пальцями.

Бридкіше було із хвостом.

Але вона мусила то зробити, аби навіть ригала по тому три дні.

Бр-р-р...

Замотала один кінець відрізаного хвоста хусточкою, змоченою святвечірньою, йорданською та стрітенською свяченою водою, і зсередини пришила до пазухи сорочки. А другий, видимий, кінець випустила наверх сорочки — мережаної білим по білому, і завжди праної в непочатій воді і "воді Єлени" — отій, що беруть її з криниці чи корита до схід сонця й натще.

Так вона поселила частину мертвої гадюки в себе над серцем.

...І поміж: тим чекала на них.

Бо не могло бути такого, щоб по неї не прийшли єдинокровці її незнаного батька. Вони ні до кого тут пардону не мають.

І дочекалася.

І прийшли.

Чим вона краща від тих, хто також був не винен?

...Колись до неї привозили самого майора Во-роніна. Нога йому після поранення загнила була до кістки. Місцевий доктор чистив її ножем. Дочистив до того, що вже хотіли відітнути ногу до половини.

А Северина поворожила — посвистала над нею, зробила ліки на меду, карпатському "кадилі" й "вогнику" — казали потому, що котрийсь сільський ґазда мало не відтесав одужалу ногу Вороніна, коли застав воєнного в хаті зі своєю жінкою.

...Северина присипала рану попільцем із спаленої квітки "вогника";

далі мастила маззю з меду й "кадила";

обвивала борсучими шкірками —

а Воронін, стримуючи стогін, мало не пестив її очима.

Просив чи боявся?

А могла, як би хотіла, затруїти. Було за що Вороніна спровадити на той світ.

Та вона цього не зробила.

Коли би здоровий зазіхав на неї... о, тоді б не вагалася. А тепер перед нею сидів каліка. Убій-ник, але каліка. Вона убійницею не могла стати для каліки.

Але хіба це причина не чіпати її тепер, коли вся Панська Долина у вимушену дорогу лаштується?

А коли подумати, то мала Северина провину перед своїми єдинокровцями — москалями. Ой, мала.

Лиш двоє людей на світі — Семен Дудка й Василь Полотнюк — знали, хто передавав у ліс хлопцям ліки.

Та вона б і не приховувала, коли б її москалі питали. Вона зцілює всіх, хто потребує. І не питає, де й кому мастити тіло її мазями будуть.

О-о-о... скільки в ній умерло знання! Якби хто знав, як то все робилося тоді!.. Якими винахідливими й відважними ставали люди, зусібіч оточені страхами, підозрами, доносами, зрадою й ненавистю!..

Северина у зрубах виловлювала гадюк, убивала їх, випотрошувала, а голови припасовувала в зілля кошика.

Так у неї розвелося ціле гадюче кодло.

...ОБЛАВА ТРИВАЛА ВЖЕ ТИЖДЕНЬ.

І тиждень Воронін зі своїми вояками навідувався на Северинине подвір'я, шукаючи слідів банди.

І той тиждень із дня у день Северина сідала перед порогом хати з кошем, повним гадючих голів, із розкритою пазухою, і цицькою ворушила гадючий хвіст на грудях.

З помутнілими очима, а може, вже й із помутнілим розумом, сиділа перед хатою зі своїми панями-служницями із кошика — й моторошне шипіння, здавалося, перекривало тріск автоматних черг.

У тому гаморі ніхто би й не задумався над тим, що людина вміє шипіти не менш природно, ніж: гадина.

Якщо хоче.

А банда, за якою полювали емгебісти, — Семен Дудка й Василь Полотнюк — сиділи в сіні на горищі Северининої хатки.

І ті, й ті — мисливці одні й мисливці інші — знали, що господиня цієї хатки — недоторканна.

Бо не в собі.

І кожен із них — мисливців одне на одного — так чи інакше думали про Северину.

Одні з надією, інші — з острахом.

Навіть скутий смертельною небезпекою Василь Полотнюк в напівпотемках Северинино-го горища мовчки дивився на Семена Дудку і мовчки питав сам себе: хіба людина б своєму умі буде просити чоловіка вбити пригріту в хаті гадину, як просила колись його Северина? Буде?! А для чого? Щоб позбутися непевних гріхів? Які гріхи у цеї москалиці? Життя на безлюдді — ото й усього! Та й нащо вбивати одну гадину, коли ондечки в кошику (Василеві добре крізь шпари з горища видно) кишить цілий виводок гаддя — а жінка бавить ту нехар1, ніби дітей своїх бавить. Бр-р-р...

То буде людина в умі замахуватися на ту, що пригріла в хаті і говорить із нею, як із живою людиною, чи ні?! Не буде, якщо не знається із щезником.

Проте молодий Полотнюк не смів про це ні запитати в Семена, ні відповісти собі самому. Бо зараз та нехар рятувала їхні життя.

Не смів багато питати й Воронін, люто матірку-ючись на Северининому подвірї, але дивився, як незворушно сидить перед

порогом його рятівниця із зануреними в гадюче кодло руками, — і тільки хіба що не спльовував під ноги від пронизливого відчуття бридливості і погамованого страху.

А Северина сидить зі своїми служницями, про щось собі плямкає губами й жаско для людського погляду ні-ні — та й погладить тріпотливий гадючий хвіст у пазусі.

Так скажитє мнє, бітому-пєрєбітому, стрєля-ному-прострєляному майору Вороніну всє здєш-ніє і нєздєшніє бєндєри і нє-бєндєри: будєт вмє-няємий чєловєк согрєвать гадюку на своєй груді?!! Нє будєт, єслі в свойом умє! Нє будєт!

Но пусть согрєваєт на здоровьє. Селі очєнь хочєтся. В горах єщйо люді імєются. Вмєсто етой нєвмєняємой москаліци в Сібірь Воронін возьмйот другіх. В конце-концов — нє такая уж она опасна, єслі на то пошло.

Главноє — викуріть банду із лєса.

...ГОСПОДИЧКУ-БОЖЕ... Все так давно минуло, що Северина й не згадує ті часи, окрім, як у сні хіба що. Навіть зі своїми дідами — Семеном і Василем (колись врятованою на її горищі бандою) — ніколи ні про що не згадує: наче не було в них минулого.

А ті несамовиті діди, ті незрадні приятелі її молодості, дотепер мають пильну чоловічу робо-

ту — то на свої безконечні мітинги злежані прапори зі скринь щотижня витягають, то новими древками прапорів скажені червонопрапорні мітинги розганяють.

Отак останніми роками й живуть — від мітингу до мітингу. І ніхто б ніколи не подумав, що таке станеться в світі, що ніхто її дідам не буде тепер ні розказом, ні указом.

Але й вони не все знають.

Не про все у світі знають.

Та й про неї не все знають. І про служничок її не здогадуються.

Северина і їх тоді потрохи дурила: ні Василь, ні Семен дотепер не здогадуються, що гадина в кошику й гадина в пазусі, якою вона тоді дурила недобрих людей, — була гадина мертва. Василем же і вбита.

Та звідки їм про таке здогадатися? Будь-яка розумна людина й не подумала би й не присни-ла, що інша людина — людина в умі — могла би робити таке, як зробила тоді Северина!

А як добре подумати, то розумному й дивуватися на таке не варто: бо що має робити людина, коли на неї чатує Сибір?! Рятуватися має, якщо голова є на плечах! А Северині голову ніхто не стинав. Вона недаремно волосся ніколи не відрізала, щоб розум собі не вкорочувати.

Ото у прикру годину й узяла за приятельку й рятівницю гадину. Байдуже, що гадина холодна й бридка. То також жива твар і жити так само, як людина, хоче. Тому й кусає, коли втретє на неї наступають.

А на дотеперішні людські суди-пересуди Северина не сердиться — вона на них ніколи не зважала. Жила собі — як жила, ні перед ким серця й раз не відкривши.

Але часами лежить Северина в своїй хаті, дивиться в стелю, дихає, пчихає, кашляє — а серця свого не чує. Мацає руку, стискає до болю зап'ястя — та кров у ній не пульсує: тече собі, холодна, холодними жилами й знати про себе не дає.

Колись Северина сама собі кров пускала, коли давлення їй голову мало не рознесло. Тоді навмисно, хоч і бридливо, спробувала власну

кров на гарячість — а кров була холодна. Червона, як сік примерзлої калини, вона майже парувала зі склянки, а тепла не мала. Так, ніби то була не людська кров, а схолола вода. Ніби Северина й не мала в собі крові, а лише її червону, холодну подобу. Як не мали крові й гадюки, що їх Северина навчилася трощити без чоловічої допомоги, коли біда підступила до неї впритул і притисла зусібіч, так само, як уперше притис колись Василь Полотнюк першу гадючу голову.

От що зробив із Севериною задавнений страх і холодний розум: він зробив із живої людини людину, змерзлу до життя.

Вона ходить, дихає, дбає в свою дрібну господарку — та ніщо в ній не тремтить, не здригається, на світ Божий не проситься.

Ні сльоза.

Ні сміх.

Ні осуд.

Тільки мовчання й холодний розум ведуть її життям.

Може, тому й не задубіли її кості десь там у тамтім Магадані, де позамерзала половина Панської Долини.

Бо коли подумати, то вийде, що в цім світі будь-яке людське життя варте не більше, ніж життя отих чорноспинних молодих поросят, колись задубілих у снігах на Писарівці.

А коли думати дуже добре та казати самій собі правду, то страх її ніколи й не покидав.

І до сьогодні.

Вона до сьогодні чекає, що таки прийдуть і за нею.

Дотепер не вірить, що вона їх тоді обдурила.

Обдурила всіх — і своїх, і чужих.

А вже як зовсім по правді... ну, зовсім-зовсім тихо, так, що й самій не чути... то Северина дотепер не вірить, що Україна — надовго.

Бо стільки того видимого й невидимого вар'ят-ства круг неї!

Так люто брешуть безсовісними словами в очі — і навіть не кліпають... всі брешуть, всі! І ті, що брехнею весь світ пройшли, і ті, що від брехні колись боронилися. Щось таке невидиме, але всесильне, липке, ніби смола, і твердіше від бетону, зцементувало невірників і праведників — і тепер вони, як рідні брати: пройдисвіти зі злодіями і праведники із колишніми мучениками... всі вони за одно, хоч здебільше говорять нарізно і нібито батожать одне одного лютими й ненависними словами... але всі так тими словами хитро люблять Україну, що Северині подеколи від об-ридження ригати хочеться.

Колись-то з лютості разом із "брехунцем" вирвала зі стіни й розетку, коли ще одну вселенську брехню почула із тих брехливих уст та безличних і безсовісних писків. Бо то ж ні мольфарем, ні знахарем не треба бути, щоб розпізнати щоденне велике лукавство світових лукавців, що повилазили з усіх щілин, як ота повзуча нехар.

Та на нехар приходить Здвиження — і нехар залазить у землю. А ця двонога нехар із телевізора і "брехунця" всією кров'ю насправді бридить своєю землею — але не давиться святим її хлібом.

То хто ж із розумних людей буде вірити, що Україна надовго, коли мало хто пам'ятає, що невинних людських кісток розкидано по її землі не менше, як листу?!

Коли мало хто й знати хоче про вкорочені долі людей, які би жили й жили, коли б не армія вороніних...

О! Северина не так хитра, як прихована. Вона — равлик у своїй хатці. Вона мало не щодень так собі думає, що хтось десь іще є такий, хто пам'ятає, що вона — москалиця.

Не Северин.

Не Северина і не Катеринівна, а москалиця. Мос-ка-ли-ця.

Хоч і пише в розумних книжках, що дитину по материній крові судять. Але то може, десь в якихось інших краях і не з тутешніми людьми... де, може, й не розпитують про кров.

А тут люди дуже пам'ятливі. Тут чоловік уже умре —• а про нього люди довго пам'ятати будуть. І дітям своїм перекажуть, що Катрінчина Северина — то є чиста тобі москалиця, хоч по-мос-кальськи й слова ніколи не знала.

Люди звичай дітям своїм не передадуть,

обряд переінакшать,

а чужий гріх у пам'ять, як у книжку запишуть.

Ще й ніби у спадок відкажуть.

На цій землі чуже падіння не забувається ніколи.

Ну, та це про кров її тайна відома всім.

А про гадину — ні!!! Северина потепер той застарілий кошик разом із гадиною під стелею тримає. Провсяк. Хай думають, що й далі вигодовує своїх служниць.

Але хіба вгадаєш? Хіба мало в нас потайних і до часу мовчазних свідків світом нудить?

І може, десь є і той, кому без неї відкрилася її давня тайна з гадиною.

Не одна ж вона така хитра на світі.

І хтось із них колись таки прийде по неї.

Чи москалі.

Чи свої, тутешні. Бо, може, кум Полотнюк дотепер посильним у сільраді числиться. Хто його знає? Казала колись їй мама Катрінка: не вір — не втратиш.

...КРІЗЬ ШИРОКЕ — заледве не на всю стіну — вікно Северина дивиться, як падає сніг.

Він крутиться і в'яне, наче безсила людина, з якої витікають останні хвилини життя, але котра ще понад усе хоче затримати свою кончину, тому всіма фібрами душі чинить опір Жінці в Білому.

Але по неї прийде не Жінка — Панна.

Ось вона чомусь уже стоїть за вікном — Се-веринина пишна Панна, ніби щойно з-під вінчальної корони — і бавиться з нею великими, як гадючі яйця, сніжинками.

МАРІЯ МАТІОС

Сніжинки вкривають подвір'я по саме підвіконня, немовби хочуть постелити Северині м'яке укривало для переходу. Густий лапатий сніг застилає очі, але навіть крізь мерехтливу, ніби марлеву, сніжну пелену вона ще бачить

і розчахнуте під білою вагою гілля старої сливи,

і темну гладь живої, мерехтливої, води в кориті,

і купку нарубаних і присипаних снігом дров під стіною стайні, що стирчать тепер із-під снігу, як стирчали колись замерзлі в йорданських морозах дикі поросятка на Писарівці.

Северині хочеться піти в той білий безмір неторканого снігу, щоб загубитися там навіки і де б ніхто й ніколи не знайшов її сліду.

А усміхнена й посмутніла водночас Біла Панна за вікном простягає їй білу руку — ніби хоче допомогти не загрузнути у вибілених полотнах.

Чи вона просто їй хоче помогти, бо ось...

Нарешті прийшли вже й по неї.

Василь із Семеном?!

Чи Воронін по свою москалицю?!

І кожному з них вона рідна, хоч від усіх спасалася все своє життя.

Вони таки нарешті зійшлися всі одночасно, тільки не знають, хто має перший почати...

Та Біла Панна враз стає поміж: ними, немов перегороджує шлях до Северини...

О, тут таке, що й не зрозумієш, хто свій, а хто чужий...

Але своїша — таки оця мудра Панна-Жінка... бо нараз вона щодуху втягує Северину в білу свою намітку, ніби хоче сховати під непорочним своїм укривалом.

Северині боятися нічого: вона також;, як ця спасенна Жінка, дотепер непорочна.

Вона Діва — навіть із виссаними мертвою гадиною цицьками, під якими зараз уперше забилося серце так, що нарешті й стало.

...То ти, Райський Брамнику, Воротарю Раю, спинив моє серце?!

Ти, святий Петре-святий Понеділку, звільнив мене від переслідувачів і здоганяльників моєї втомленої і спрацьованої за довгий вік душі?!

Бачиш, думала, що лише дута не втомиться ніколи. А вона, душка, також розсипалася, мов спорохнявілі мої кості, і тепер хоче спочинку від усього.

Бо може, ти, Брамнику, й не святий Петро, й не Понеділок, а мій небачений і незнаний тато... полюби мене зараз, як любить свою дитину правдивий Тато і відкрий свою чорну браму. Навіть, коли за нею — пекло... бачиш, наздоганяють навіть тут...

Вони мене нарешті вислідили, Воротарю... вони мене й заарканять.

Як не в свої бункери, то у свої сибіри.

Але я вже не розірвуся між ними, як розривалася весь вік.

Звільни, Брамнику… від чужих і своїх. І дай мені нарешті дихнути без жодної думки.

Щоб стало порожньо-порожньо.

Отак.

Без нікого.

…Я все одно насправді ніколи їх не боялася, як нікого в житті й не любила.

Лиш опиралася.

Вони, може, про це й не здогадувалися.

Але я нічого їм не забуду.

Навіть — на Тому Світі.

Марія МАТІОС

МОСКАЛИЦЯ

кожній жінці зокрема…

ДОСТЕМЕННО ПАНСЬКА ДОЛИНА знала одне: Катрінка назвала доньку не по кровному татові, а так, щоби лиш відвести людські бесіди від правди, а дитину — від осудливих обмов.

Бо насправді було так.

Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея.

На Маковея 1914 року Петра Северина разом із двома десятками сільських чоловіків забрали на цісарську війну.

А за тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно русацьке.

Згодом це ж військо, жадібне до чужого й люте до збитків, влітатиме в Панську Долину ще двічі. Але воно вже не матиме стосунку до Кат-рінчиної долі.

А перший раз, поки військо забралося із перестрашеного села, його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. Всього лише за маленький місяць із гаком.

У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі стодол та клунь.

Кого осиротили на дійну корову чи відгодовані свині, не кажучи про кури.

Кого дочасно — тільки через дурну кров та неміряну силу — спровадили на той світ.

А декого з тутешніх усе ж пожаліли від грабежу та погрому — та й лишили навіть із приплодом.

Так що, коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка нежданo вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець.

Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодиць, як здобич у пащі яструба, а по всьому — очищена та

висповідана в церкві, довго не думала й ради ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною. Нібито прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина — Полотнюк.

Але безкості сільські язики таки задовго до церковної книги припечатали новонародженій дитині її довічне ім'я — москалиця. Нібито так само прямо, але вже вголос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків, після відступу яких двері з ґанку в сіни добу хилиталися, відчинені навстіж, а сирітська дівчина не показувалася на подвір'ї від четверга до суботи.

Коли серед білої суботи Катрінка стала коло криниці в роздертій білій сорочці з густими бурими плямами крові по ній, то спершу вилила собі на голову відро води, навіть не повівши очима, чи хто із сусідів те бачить.

Далі винесла на подвір'я весь домашній крам і заходилася білити присадисту хату.

По три рази кожну стіну.

Знадвору і в середині.

На що уважні й окасті сусіди таки стиснули плечима: до Різдва далеко, до Великодня — ще далі, а дівка муштрується, як до віддавання:певно, таки чекає з війни Петра Северина.

Та коли Катрінка вчинила дитину, ніхто вже нічого не думав і плечима особливо не стискав: у кожній хаті було своє. А в декого — й гірше.

На біду, Петро Северин, як іще п'ятеро чоловіків із Панської Долини, згинув у Сербії. Тому підтверджувати чи спростовувати його батьківство не було кому. Та, врешті, не було й потреби.

На печатках цієї історії дехто із більш милостивих та м'якосердих пробував пом'якшити ім'я невинного байстряти, називаючи його позаочі русачкою. Але назвисько москалиця прилипло до дитини не згірш, ніж би його навмисне смолили віхтем чи припечатували тавром до самої шкіри.

Батько загиблого Петра Северина — Іван, що отримував урядову пенсію за втраченого на війні сина, — якоїсь-то днини приніс Катрінці тридцять крон. Багато не говорив. Лиш довго роздивлявся хату, нібито намагався не стрітися поглядом із молодою жінкою, що й сама скидалася на дитину, а не на маму. А далі втупився очима в її бліде обличчя — і так дивився доти, доки не сказав усього, що хотів, майже без передиху:

— Купиш собі черевики, небого. Бо не можу дивитися, як боса по селі ходиш. А що це не Петрова дитина — знаю. Ти була чесна дівка. Але ліпше би таки дитина була Петрова... ми хоч би пам'ять про сина мали. Та що зробиш — судьба... І війна, згибла би була з нашої голови, дай Боже...

Щоб не гнівити доброго чоловіка, в очах якого стояла осіння сльота й невимовна жалість, Катрінка таки купила дамські черевики за двадцять чотири крони, хоч і довго вагалася: могла би і в постолах ходити до старості. Навіть на Великдень до церкви.

Але нові черевики коштом Петрового тата зайвий раз підтверджували перед сільською громадою Катрінчине чесне дівування, а також її добру опінію в очах старого Северина.

Решту грошей Катрінка поклала в хаті за образ святої Катерини-Великомучениці — своєї милостивої заступниці й покровительки.

Хатні миші так і не перетрубили той, колись вартісний, цісарський папір, який Катрінка через незнання не встигла обміняти на нові гроші — румунські леї. Як і не спроможна була простим своїм селянським розумом вникнути в перипетії великої світової політики. Бо велика політика проторохкотіла, як завжди, безжальним возом по землях і людях, а після війни й чергового переділу держав маленьку Панську Долину (австрійську з незапам'ятних часів і русинську за суттю) тепер політика записала румунською.

Як завжди в таких випадках, справедливе чи не дуже, але все-таки своє, право між людьми зробила природа. Безстороння, майже байдужа, вона скасувала всі людські борги і пробачила дрібні провини, що впродовж життя назбируються між людьми на малій території.

Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь у мент ока запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини, а разом із ними — й Катрінчине біле тіло з убогою хатою, з Божими образами й нечинними тепер шістьма австрійськими кронами поза образом Катерини-Великомучениці.

Нічна катастрофа сліду цілого людського життя не лишила.

І тіла впізнаваного на берег не винесла.

Так, ніби й не жила людина ніколи... не раділа й не плакала, а лиш була для того, щоб здобрити землю своїм тліном.

Ото й уся ціна людини.

КАТРІНЧИНШ доньці Северині Бог продовжив дні, бо на той час вона вже наймитувала по людях. А на час повені якраз колисала дитину на хуторі Трав'яному в господарів Полотнюків — Андрія й Параски.

Ураз осиротілій дитині вертатися не було куди, ото за кілька років Полотнюкові сусіди — бездітні ґазди Дмитро й Марія Онуфрійчуки — взяли бідовану Северину за годованку, нарешті заспокоївшись, що перед смертю буде кому їм Годованка до роботи вдатна. Беручка. Як колись і її мама Катрінка. Лише вдачею якась така... як би то сказати точніше? Ну, якась...інакша.

Катрінка за дівки була сміхованка на всю Панську Долину, аж. поки її не спіткнуло лихо, що нега-дано загарцювало в хату на конях та при зброї.

А Северині за слово треба платити.

Навіть на оте різке, як удар батога в спину — "москалиця", нікому не відповіла й разу.

Роботу робила мовчки — ніби секрет який за зубами тримала. Та й говорити особливо не мала з ким. Трав'яне від села далеко: поки дістанешся хутора на Великдень від церкви з Панської Долини — з писанок курчата вилупляться.

А сусідів у Онуфрійчуків також не густо: одні Полотнюки під горбом коло явора, до якого конем чверть днини треба трястися, другі Полотнюки — внизу, під гуркотливим потоком, звідки, проте, до Онуфрійчуків навіть шуму води не чути,

а треті Полотнюки — отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, де вже тільки дідько

каже "добраніч".

Ото, коли б навіть хотів чоловік із ким говорити, — все одно нема до кого. Хіба до самого себе та до худоби. І так аж до літа — поки вівчарі, а восени — мисливці не звеселять одноманітне життя Онуфрійчукової господарки.

Та хіба королівські лісники цілорічне просяться на обійстя води напитися та сметани з бринзою скуштувати.

Сметану куштують — а Северину очима поїдають.

А то ж не дівка — а справжня тичка: висока, худа, в грудях плеската й мізерна. Божка його знає чому, але завжди ходить уся в чорному. Ніби після вчорашнього похорону.

Але як подивиться раптово з-під густих чорних брів — немовби гострим серпом черкне. Та так само раптово затисне бритву погляду під віями, ніби той серп у землю зажене.

Бр-р-р-р... хіба з такою зостанешся наодинці?

А в якімсь часі Панською Долиною пішов поголос, що на хуторі Трав'яному Онуфрійчукова москалиця (що би ви собі думали?) не менше не більше — лише висиділа Того (щезла би сама згадка про нього!)... Ну, Того самого — щезника.

Бо що вечорами робити дівці, як не Його під пахвою сорок діб вигрівати?!

Не вірите?

А чого б то, відколи в них годованка, Онуф-рійчукам усе добро само йде пішки до хати? Лише корів та биків — ціла полонина. А що вже тих овець наплодилося... п'ять вівчарів полонинами наймитують, а троє

наймитів, окрім москалиці, коло хати порядкують. Один косить. Другий — носить. А третя — робить все й одразу.

Не інакше, як щезник помагає... Певно, що таки виплодила дідька! Бо любчика під пахвою не гріла, своїм теплом ні з ким не ділилася. Усе віддала тому гонихмарникові. А то ж — ого-го-о-о яка справа, як незайманка своєю цнотою щезника вигріває! Тоді він неміряну силу дістає від цнотливого дівочого тіла.

Люди не дурні — вирахували: Северина більше, як сорок днів до церкви в Панську Долину не сходила. А тепер поготів не йде. Забилася в горби — та й коли над своїм дідьком, коли над господаркою Онуфрійчуковою труситься.

То ж; так — самі знаєте як: коли людина знається із щезником, їй до церкви дорога заказана. Тому й не поспішає годованка перед Господом свою душу відкривати.

А якось-то вівчарі з Трав'яного в жидовій корчмі розказали диво-дивенне. Так і так, мовляв, кілька днів тому звезли Онуфрійчукам із полонини бочки з бринзою та свіжі сири, сидимо в хаті, полуднуємо, а москалиця кругом столу тупцює, ніби корова до бика проситься. Видно, свіжого молока щезникові прийшов час давати, та вийти при чужих людях не наважується.

А один із вівчарів був хитрий. Висунувся нібито до виходку, а сам у сінях улив молока в бляшанку, засунув під сходи, присолив трохи — та й вернувся в хату.

Москалиця тимчасом із віником у сіни вилетіла, начебто замітати хоче.

А за якусь хвилину як загуркотить на горищі, ніби нечиста сила з людиною змагається.

Вівчарі лише перезирнулися.

Москалиця в якімсь часі входить у хату та мишей до смерті проклинає. Каже, ганяла їх горищем — аж: бочку із сушеними яблуками перевернула, шляк би був трафив ту ненажерну худобу — котів, що порозгодовувалися, як свині, а до мишей — але де тобі ліниві: мало не бавляться з мишами коти.

Перезирнулися мовчки вівчарі між собою, покивали головами нібито на знак згоди — а на завтра вже й у Панській Долині знали, що таки точно є щезнику Трав'яному. І мама йому— москалиця.

А скупіндра2 яка вже та приймачка-моска-лиця — світ такої не знав і не видів.

Казали, прийшла Полотнюкова (того ґазди, що з-під явора) до Онуфрійчучки залізну тасочку до хліба позичити, бо своя чи то заіржавіла, чи то розломилася. Ґаздині Марії вдома не було — лише сама годованка. Так і так, каже Полотнючка, мовляв, хліб надумала пекти, а таси діряві, чи не позичили би, сусіди... Посунула москалиця в комору, винесла три таси до хліба —велику круглу, середню кантову й малу квадратову —та й питає Полотнючку:

— Такі таси хотіли?

— Такі, — майже зраділа Полотнючка.

А москалиця далі й каже:

— То купіть собі самі, як ви ґаздиня. Таса — це не вила для сіна. Ми це не зичимо.

І закрутилася назад із крамом у комору.

Отож хіба дивно, що така прикра годованка досиділа в дівках до двадцятьп'ятки: кому дівка-тичка, та ще та, що знається з нечистим, до серця припаде?!

Уже хотіли Онуфрійчуки потай зговоритися з Полотнюками (тими, що живуть ближче до потоку) та й віддати Северину за їхнього старшого сина Михайла. Байка, що той Михайло мало не на вісім років був молодший.

Марія через день годованку (треба — не треба) до Полотнюків у потік посилає.

Полотнючка мало не через день до Онуфрійчу-ків ні за чим навідується, а сама швидкими очима обмірює-обмацує статки майбутніх сватів.

Вже мало не до старостів потай два обійстя готуються, хоча ні Михайло, ні Северина про те й не здогадуються.

Але як воно у світі є? Чоловік собі думає, а Бог, коли підсміюючись, коли плачучи, чоловікову судь-бу на свій манер підправляє. І лише дивиться, як чоловік Божим даром розпоряджається.

Отож черга розпорядитися Божою ласкою дійшла нарешті й до Северини, яка ні сном ні духом не здогадувалася, що й вона має свою цінність у Господа Бога.

Бо інакше б навіщо Господь давав їй такі випробування, коли б не хотів її визнати своєю улюбленицею?

...ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ після народження Северини Панську Долину знову заповнило військо. Таке саме метушливе й таке саме влазливе, як те, що колись стояло постоєм у Северининої матері

Катрінки. Навіть із тією самою говіркою, хіба лише в інших мундирах та з пришпиленими до кашкетів червоними зірочками.

Сільські люди, що добре пам'ятали першу війну, тихцем між: собою перешіптувались, що начебто ці, теперішні, схожі на тих, давніх, так само, як діти бувають схожі на своїх батьків.

А може, ці, теперішні, хотіли знати, як задо-бре наслідили їхні батьки?

Чи мали намір який інший...

Війська на цей раз було багато.

Прийшли зненацька, не дуже гучно, але, виглядало, що твердо.

Проте ніхто ні з ким не воював.1

Навіть із бабами.

Лише сказали, що властпь тепер буде не цісарська і не королівська, а тільки наша.

А менше як у півроку військові русаки пішли по людях тутешніх: дивитися, чи добре ґаздують гуцули. На поміч — за поводирів і нашіптувачів — брали місцеву бідноту.

...ЗА ОНУФРІЙЧУКАМИ у Трав'яне прийшли вдосвіта.

І хоч як рано Северина вставала до роботи, гості з долини застали її, коли вона підперізувалася.

Ґаздиню Марію болів поперек, то вона, обгорнута поясом із непареної вовни і потовченим корінням гав'язу, вже третій день лежала на твердому — без перин — ліжку.

Ґазда Дмитро, завалений ліжниками й килимами мало не під стелю, також іще обертався на різьбленому ліжку під протилежною стіною, обраховуючи в умі цьогорічні приплоди та обмірковуючи роботи на осінь.

— Усім залишатися на місцях! — зненацька, без "добридень", з порогу коротко скомандувала воєнна людина зі зброєю у правій руці, впускаючи перед себе ще двох таких самих воєнних.

І Северина, зі страху й несподіванки, як тримала наполовину обгорнуту круг себе горботку, то так і випустила її з рук, не встидаючись, що залишається перед чужими людьми в самій нижній — хоч і до п'ят — сорочці.

Із сусідньої кімнати хутко вбіг господар у підштаниках — і тут же був укладений на підлогу по-турецьки з вимогою не рухатись.

Коли було з'ясовано, хто є хто, Северині наказали подати одяг ґазді й ґаздині.

Северина зо страху шукала речі вуйни Марії — і не могла знайти того, що до сьогодні знала із заплющеними очима. Вдягала ґаздиню — і в неї тремтіли руки.

Маріїні ж руки наче розбив параліч: вона не могла втрапити ні в рукава літнього кептарика, ні пов'язати на голові хустку. З очей їй чомусь котилися сльози. Але вона їх не втирала.

І не дала втерти й Северині.

Поки в хаті тривав обшук, Северина стояла маком посеред великої кімнати над вуйком Дмитром, що сидів зі складеними під себе ногами й дивився в підлогу.

Вуйна Марія, заціпивши від болю зуби, за наказом також сиділа на підлозі, впираючись на-задьсебе обома руками так, начебто її болів живіт.

Дивилася у вікно, звідки відкривалися тільки сині гори.

Горб за горбом і горбом прикритий.

Коли в хаті все вже було перевернуто догори ногами, речі зі скринь викинуто, а на дні однієї з них, очевидно, знайдено щось важливе, той, хто був за старшого, тицьнув ґазді Дмитрові під ніс кілька паперів і світлин:

— Що це за контрреволюція?

— Це, паночку, подяка мені від Цісаря за вірну службу й фотокарточка з престолонаслідником, коли він приїжджав до нас на фронт у окопи.

— А це що?

— Це наша "Січ".

— Що таке січ?

— Це таке руханково-спортивне товариство було в нашому селі з 1911 року. Ми ще хлопцями проходили там різні фізичні виправи. Але найбільше наші січовики боронили сільських людей від пиятики. Відмовляли людей від тої дурної справи. Бо тоді в Панській Долині

урядував такий урядник, що одна корчма стояла перед вікнами громадської канцелярії, друга — по правім боці від неї, а третя — таки в канцелярії, де пан начальник з паном дяком та іншими панами забавлялися цілими ночами грою в карти при пи-ятиці. Наш посол — барон Микола Василько навіть до крайового сейму звертався з того приводу, але то нічого не дало. То ми, січовики, цих урядників-пияків трохи встидали. І так довсти-дали, що люди таки скинули того двірника. От що таке була наша "Січ".

— У вас була зброя? Прокламації проти радянської влади?

— Пане! Бійтеся Бога, пане! Яка зброя?! Ми тоді були майже діти, ми вчилися, що треба робити на випадок пожежі або якого іншого громадського лиха. Але без зброї. Ми маршировали на сільському вигоні, щоб потім могли добре Цісареві в армії служити. А про вашу владу тоді тут не чули. Не було ще тоді вашої влади, пане. Навіть у вас ще тоді не було вашої теперішньої влади, коли ми "Січ" тут організовували. Порахуйте самі по роках, як умієте.

— Ну добре-добре. Філо-о-ософ... — перебив Дмитра офіцер. — Ці побрехеньки розкажеш, де питатимуть. І про румунську націоналістичну партію свою розкажеш, і про "Просвіту"... Ми вашу тутешню контру давно знаємо! Так що збирайтеся — і без лементу!

...Обхід представників нової влади скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без "будь здоров" так само, як колись щезла в повінь зі світу Катрінка. Точніше, обв'язаних кількома клунками, вчорашніх твердих господарів забрали великі чорні вантажівки, наглухо затягнуті брезентом. Казали, до залізної дороги у Вижницю. Звідки й закурилося за ними.

Аж по сьогодні.

...МОСКАЛИЦЮ РАЗОМ з Онуфрійчуками до колії не забрали — евакуювали на хутір, ближчий до села: в Лустун.

Сповістили, що громадянка Северин Северина Катеринів-на ні в документах щойно організованої замість примарії сільради, ні в церковних записах членом сім'ї політична неблагонадійних і куркулів Онуфрійчук не значиться, що використовувалася в господарстві як наймана сила, тому ізоляції не підлягає.

їй дозволили продовжити одноосібне життя, для чого взяти з собою лише клунок особистих речей, кілька черепків із Онуфрійчукової комори, дещо з реманенту та пару кошиків їстівного.

Якраз в одну підводу все й помістилося.

Хіба що потайки від військових Северина загорнула в хустку австрійський настінний годинник, привезений вуйком Онуфрієм із війни. Взяла на пам'ятку про своїх добрих господарів. Рівномірне й одноманітне цокання старого механізму в кімнаті, де довгі роки спала Северина, як не дивно, завжди додавало їй рівноваги й спокою. І це, напевно, була єдина річ, що зберігала домашнє тепло господарки, яку чужі й злі люди щойно прирекли на загибель.

Щоранку вуйкова рука або рука Северинина продовжувала безконечне життя цього розумного й невтомного механізму, серце якого містилося чи то в запечатанім тілі, чи в язикатому маятникові. Ніби підтверджуючи незмінність людського тривання.

Проте, як з'ясувалося, ніщо не є таким мінливим, як життя людини, коли в нього непрошено втручаються інші люди.

Оскільки дівка своєї хати не мала, військові люди дали їй дозвіл вселитися ближче до села, в літню стайню для худоби, що належала

колись ґазді Косовану, якого замели у світи в один день разом із Онуфрійчуками та іншими ґаздами.

...ТО БУЛА НАВІТЬ НЕ СТАЙНЯ, а стаєнка-зруб, із маленьким, ніби в'язничним вікном, укрита дранкою. Розміром так десь чотири на чотири метри.

Дивне Северинине житло, попри всю свою непридатність для проживання людини, мало одну безсумнівну перевагу: потемніла від часу й дощів будівля, здавалося, колись раптово зіскочила з людного місця й задньою стіною вросла в крутий горб, порослий густим буковим лісом.

Горб нависав над стаєнкою, захищаючи її дрантивий дах від вітру та дощу. Ба, більше того — горб тепер служив мовчазним сторожем і захисником бідної сироти, розчавленої ще одним — несподіваним і неочікуваним — поворотом своєї долі.

Втомлена з нервів, далекого переходу й непевності, Северина сиділа на порозі теперішнього свого житла й роздивлялася нове місце.

Обіруч стелилися нетолочені трави колишніх Косованових пасовищ і обнесених загінок для худоби.

Міде ними тоненько вилася худа стежка до кладки — такої самої худої: шириною в дві зрубані молоді смереки. Рівно стесані від кори стовбури легко перекидалися через воду з одного на другий бік потоку. Так що за бажання й потреби Северина сама могла будь-коли зліквідувати кладку, всього лише стягнувши в траву два смерекові стовбури.

Гойдлива кладка в кліп ока перебігала небагатоводний, проте шумливий, потік, впираючись у возову дорогу, а та врізалася в неперервну стіну обривистих гір — та й бігла собі далі у світ,

повторюючи зиґзаґи коли порослих лісом бескидів, а коли копіюючи зиґзаґи долі тутешніх людей, не розбещених ані багатством, ані іншими надмірностями — хіба що втішалася лише волею безконечних гірських хребтів.

Лісисті й безлисті хребти почергово шикувалися аж до самого обрію, здалека нагадуючи скам'янілі зімкнуті лави безіменних воїнів зі щитами на грудях, то вигиналися, немовби спини прудких карпатських оленів, нагло гнаних азартними мисливцями чи звіром-неприятелем. А то розгорталися перед людськими очима хвилястими зелено-синіми сувоями полотен чи підіймалися горбатими хвилями небаченого тут ніким і ніколи моря.

Гостроверхі хребти, один раз грубо зламані тектонічними бурями, вистоювали віки й роки, з непритаманною живим істотам послідовністю затуляючи одне одного — так ніби в непролазних нетрях твердо боронили якісь свої непролазні таємниці, відомі лише лютим вітрам на лисих горах, та хіба ще зірким яструбам, що висіли над горбатими хвилями лісу, немов із-під небес убираючи в свої гострі очі нуртуюче життя на землі, сховане від ока людського.

Отож, ідучи наїждженою возовою дорогою хутора Лустун і одночасно пасучи очима далекий обрій, можна було сказати, що йдеш насправді не дорогою, а лісом, бо ліс, який зливався з дорогою, нібито лиш тільки на якусь мить випускав дорогу із себе на волю. А он отам, за поворотом, ліс назад підминав її в себе, неначе затягував чи загоював потоптаний тисячами ніг і коліс хребет дороги. Чи з якихось причин не хотів нікому показувати пішаків і їздових на ній.

Було щось у тому закам'янілому природному строї захисне... оборонне... Бо схована лісом дорога на якусь мить оберігала того, хто топтав її спину, від злої долі чи злої людини, готової будь-якої миті вишмигнути з-за будь-якого деревця й ухопитися в горлянку винному й невинному.

Такий був тепер час у цих неміряних лісистих горах.

І такий час тут був завжди.

Як, напевно, й усюди.

Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди господарювати, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди.

Як, урешті, не питали згоди й ті, що були перед ними...

...ПОСИДІВШИ ТА ПОЗІТХАВШИ, набравши безлюдного простору очима до памороків у голові, Северина нарешті взялася за роботи.

Найперше — прибила над скрипучими дверима стайні поіржавілу кінську підкову, знайдену на горищі стайні.

А друге — припасувала вуйковий годинник на протилежній від дверей стіні, навіть не обмітаючи її від павутиння. Так, немовби оселила живу душу коло себе, на око виставивши годину, ніби на око визначаючи людський вік. Або їй тепер не все одно?

...Першу ніч Северина спала в яслах, у старому, пересушеному й потертому сіні. Під голову підбила свіжого сінця. Постелила старий ліжник, другим його боком укрилася — та так і дочекалася ранку, раз по раз скидаючись від лопотіння крил кажанів на горищі та надоїдливого мишачого шурхоту під підлогою.

Цілу ніч у ґонтах даху вило, скреготіло, шаруділо й шипіло. Із чорного дощаного перекриття, що служило стелею, лякливими почварами звисали цілі батоги задавненого павутиння, яке біліло вночі мерцями й тягнуло свої потворні лаписька до начисто розбитої Северини.

Так що, коли перші промені сонця пробилися крізь сволоки стайні, вона вилетіла з ясел, ніби ошпарена.

Кволо снідала коло корита за стаєнкою, з якого Косовани колись поїли свою численну худобу.

За стінами похмурої стайні був інший світ. Свіжі, соковиті трави байдуже переливалися блискучою росою.

Вранішнє сонечко, таке сміливе, поспішне, але не надокучливе, било їй просто в очі.

І простоволоса, але, як завжди, — вся в чорному — Северина ні-ні — й утирала мокрі очі. Чи то плакала, нарікаючи на свою долю. Чи слізьми дякувала за ще один день життя. Чи тільки боронилася від усепроникного й дітклівого до самого серця сонця.

...ТАК ПОЧАЛОСЯ нове Северинине життя на новому місці.

Добре, що вона скуштувала наймів. І добре, що мала добрі вуха, то слухала вуйну Марію, скільки жила у приймах. Навіть, коли й не дуже було що слухати. Наймитування навчило мовчазну, але допитливу Северину знати й уміти робити все без сторонньої допомоги.

Шкода лише, що, навчившись в Онуфрійчу-ків усякої — і насамперед чоловічої — роботи, вона так ніколи й не спробувала висидіти щезника (прости. Господи, їй нинішню згадку про нього!), як побріхують дотепер про неї в селі пожадливі до брехонь молодиці. Навіть не пробувала! А могла би — мала час!

Кров її ні до кого не гнала.

Язик за зубами тримати вміла.

Терпіння мала.

А щезника не висиджувала.

Не хотіла мати його силу, а йому — віддавати свою. Бо вже замолоду думала про смерть. Знала: хто в житті із рогатим, парується — вмиратиме тяжче, ніж: від задухи. А Северині Бог дав тяжке — сирітське вкупі із наймитським — життя. То хотіла бодай би легкої смерті, як не могла мати легких щоденних днів.

Язики людям не попришиваєш. Вони такі — мине тиждень-другий і люди-юди позаздрять навіть теперішньому Северининому життю. А зроблене на цьому обійсті її грубими, бо навченими, руками все одно припишуть нечистому.

Бачте, вона від народження нечиста.

У гріху зачата.

У гріху народжена.

Та ще до всього — москалиця.

Бог із ними — із людськими язиками. Хай іде, як іде. Хіба може людина переінакшити те, чого ніколи не переінакшиш?

Якщо Бог розвернув її Долю в ці скелі й безлюддя — значить, вона заслужила такої Долі. А раз так — то треба дякувати Богові. Завтра буде видко, як воно буде далі. Та не тої вона породи, щоби чекати ярма на шиї.

Коли Северина згадує, як покірно, зі складеними перед себе руками, зі схрещеними по-ту-рецьки ногами сидів вуйко Дмитро перед своїми

убійниками (а що вони його закатрупили, Северина не сумнівається ні на хвилину!), вона чує, як закипає в ній злість... як він розказував тому хижому чоловікові у воєнній формі про "Січ"... про посла барона Василька...

Северина не розказувала би, бо то не було кому розказувати, вона би була боронилася, як уміла би, а хоч би й з вилами в руках. Навіть, коли б тоді вуйко Дмитро говорив до них "отченашем", воєнні люди би його не розуміли, бо вони прийшли по душу, а не по розказ про "Січ" і не по вуйковий маєток. Казати можна тому, хто чує.

Северина вдивляється перед себе в такий веселий ранковий світ ще трохи сонного Лустуна і чує, що їй тепер так, ніби хто у пропасть її кинув і лишив там без хлібчика-без водички. А вона ще й без тата, без мами.

То як їй складати руки і покірно чекати?! Перед смертю складе. А тепер — ще зарано.

...НАЙПЕРШЕ, ЩО ЗРОБИЛА наступного дня, — перешукала нове своє житло на щезника. Бо все може бути. Хто його знає, яку худобу тримали в стаєнці Косовани? Якщо все більше коней — тут їй довго не нажитися.

Северина змалечку знає, що кінь — то перетворений диявол, який так любив перекидатися в різних тварин, що врешті Господь "поблагословив" його кінською мордою. А ще за свою ж захланність кінь приречений їсти — й ніколи не наїдатися, бо, як був би не висмикував сінце із ясел, де лежав народжений Спаситель, то не був би Ним згодом і проклятий на вічний голод. Через те коневі й не наїстися ніколи.

Воно, звичайно, було би добре, щоб мати тепер коня до роботи.

Але жити й спати зараз там, де в Косованів колись жили коні... навіть Северині страшно.

Ото як не жаліла, а таки відібрала з глиняного глечика жменьку пшениці, взятої у вуйни Онуф-рійчучки для Свят-вечора, та й насипала купками на всіх чотирьох кутах стаєнки.

Зранку буде видно, чи придатне її теперішнє житло для людини, чи воно годиться і для нечистої сили.

Майже цілу ніч Северина знову не зімкнула очей: дослухалася до поривчастого вітру та гучного шелесту лісу за стінами, пугикання сов та далекого вовчого виття.

А вдосвіта, леда зазоріло, обійшла чотири стіни своєї хати — й не на жарт засмутилася, ба, навіть, сполошилася: дві купки пшениці на двох кутах стайні залишились незаймані, а в двох — хтось таки погосподарював. Не проти Божої днини буде сказано, хто.

Тепер Северина знала точно: це місце для життя не є щасливе. Тут нечистий дух аж на двох кутах товктися може.

Але на двох інших — є місце й людині.

Вона знає, що треба робити — підстерегти нечистого. Так, як учила вуйна Онуфрійчучка… ось отак… звичайною дерев'яною рогаткою поцілити у ворону на плоті. По тому випотрошене вороняче опудало підвісити до стелі стаєнки. Хай тепер щезник на вороні цілу ніч верхи їздить, а не Северині спати заважає.

Тимчасом Северина лагодитиме свою хатку до життя. Бо ніхто їй цього не зробить.

…ДО ОСЕНІ над полатаним дахом стаєнки курився дим.

Стіни утеплені глиною з кінським послідом і побілені.

Лише вікно Северина лишила те саме, маленьке, — заледве більше, ніж; на людську долоню. Та хіба що ще піч із лежанкою виклала якусь нетутешню: на цілих три чверті стайні-хати. Отак переступаєш поріг знадвору — й одразу або вилазь на піч, або ступай крок праворуч і падай на лавицю та стіл.

Падати на лежанку з порога нікому: гості до неї не ходили — не було коли та й не було кому гостювати в Северининій хаті.

Світ чим далі — тим стає більше смутним та чорним. І не мають сили його звеселити ні квітучі гори, ні щебет невтомного птаства.

Як дивно, Господи...

Відколи в сороковому році із села втекли румунські урядники, уступивши дорогу урядникам-русакам, з якогось дива вся Панська Долина згадала справжнє Северинине ім'я. Десь водно-мить щезло оте щоденне, багатолітнє шиплячо-зміїне, принизливо-зневажливе і нещадно-байдуже назвисько москалиия, що завжди йшло як не попереду неї, то підло й безжально наздоганяло в спину.

Як плювок.

Як стусан.

Цьохкання батога чи заїзд межиочі.

Змалечку й дотепер.

І хтозна, чому село раптово прозріло при новій владі, відновивши ім'я, дане їй матір'ю?

Чи лише через те, що москалі твердо зайшли в гори?

А може, від неусвідомленого страху земляків перед Северининою кровною приналежністю до теперішніх зайд?

Хтозна... хтозна...

Вона над тим не думала.

СЕВЕРИНА ТАК І НЕ ВСТИГЛА зрозуміти, що трапилося з її односельцями, враз подобрілими до неї, бо за рік почалася нова війна.

І румуни вдруге вернулися в край. А з ними вернулося до неї й старе її ім'я, в якому одночасно злилося її назвисько, й прізвисько, її фамілія, тавро й остаточний вирок — мос-калиця.

Слизьке й холодне, ніби гадюча шкіра.

Гостре, що піка.

Безсердечно припечатане праведниками й праведницями Панської Долини в день її народження й тепер уже незмивне, як залишався незмивним дьоготь на хвіртці материного подвір'я до тої ночі, поки раптово прийшлі великі води не звершили суд над сплячою Катрінкою і її хатою... а може, тільки над її поламаною долею, яка подеколи таки нагадує Северині поламані хребти тутешніх гір.

Коли Северина думає, вона заплющує очі. Тоді не так болить. Та все одно... ховайся — не ховайся з думками, а вони лізуть до голови, як нічні миші з-під підлоги. І нема від них спасу... Ні від мишей, ні від думок.

На тому подвір'ї, де її маму Катрінку наздогнала ганьба й людський осуд, давно ґаздують чужі люди, не знаючи, що Северина обходить свою батьківщину десятими дорогами, лугами понад річкою, коли спускається в село до церкви.

Подеколи їй так кортить лиш одного — на хвильку схилитися над цямринням і зазирнути в темінь старої їхньої криниці. І може, відшукати на її дні обриси материного обличчя. Тремкі, розпливчасті, неясні. Аби лиш обриси.

Северині інколи здається, що мама кличе її з води. Може, тому вона так любить воду. Але не оту, тиху, з криниць чи корита, — а любить воду бунтівну. Дощову раптівку чи неза-гачену воду потоку. Щось у тих водах є потаємного, людського, того, що завжди приховане на споді, але завжди рветься на волю. Як у час повені.

Може, то не вода — а людські пристрасті проривають землю в часи потопів, і так безжально шматують гори й доли, як лиш уміє шматувати людина одна одну?!

Іноді Северина подовгу дивиться в нуртуючий потік — ніби чекає, що ось-ось, колись... десь колись — та й затремтить із-під котрогось каменю тепер уже майже забутий, але такий же бентежний, як образ Божий, образ материн.

Проте вода лише голосно піниться, мовби сердиться на неї, як, бува, сердиться жива людина, і зі злості тільки бризкає слиною, чи випускає біле шумовиння із рота.

Тоді Северина вже не думає. Ходить горами — трави збирає, як навчила її вуйна Марія. Северина кожну травку знає. І силу її знає. Тепер трава їй жити дає. Бо худоби вона не тримає. За худобою догляд треба. А їй не хочеться:

надоглядалася чуже, своє тепер немиле.

Землі — лиш та, що навколо стайні.

По людях ходити не ходить.

Наймитує сама в себе.

Жити ж бо з чогось треба.

Але складатися на статки — Боже борони. Онуфрійчуки мали статки...

Ото збирає трави — людям у хворобі помагає. А найліпше яка трава людині стає на поміч? Та, що зібрана там, де людині пуп різали: у своєму краю.

Ондечки скільки хворовитих жінок у селі зробилося, відколи війна триває і відколи на чоловіків голод. То вона їм квіти арніки сушить. Та деревій із хвощем варить. Додасть трохи материнки, чебрецю розтолочить, соннику капне — маєш лік: не треба чоловіка. Як котра дочекається чоловічого сім'я в собі — плодючою, наче земля, буде. Здорову дитинку на світ Божий учинить.

А чоловікам також багато сили чоловічої треба. Скільки порожніх жіночих утроб тепер насіння просить! А де його взяти, того гарантованого ліку для здорового чоловічого сімені, як не в москалиці?

То нате вам, прошу дуже, домнуле-пане-то-варишу, корінчика з матриґану, на горілці настояному. І то небагато — лише дві краплі натще. А за тим молока півлітерки, будьте ласочка, випити. Бо інакше — біда буде: після матриґану гори звернути можна, не те, що здорову жінку під себе кинути. Ще й розумом помилити можна, як злегковажити Северининим приписом пити настоянку тільки по дві краплі... й ані на

грам не більше.

А скільки вона знає, лише нікому не каже, інших секретів про людське здоров'я?! Лиш отими дурними приворотами-відворотами не бавиться. Та силу людську не підкошує.

Бог кожному, хто заслуговує, сам уріже все, що треба. Або доточить, як чого людині бракує.

Отак вона й живе — дні людям продовжує.

Вони їй за те з голоду не дають умерти.

Чи одежину яку з торжка принесуть.

Чи просто поговорять.

Уже добре.

Та ще когось за зіллям пришлють.

У Северининих казанах вічно щось булькає:

пахощі розносить на всю околицю.

Зайти в теперішню її обжиту хату — вже й не зайдеш: уся стеля й стіни сухим зіллям та корінням обвішані.

У хаті темно.

Прохолодно.

День леда крізь мізинне вікно пробиває, хоч бери та й носи відрами світло в хату.

Десять котів у ряд серед білої днини на печі дрімають. Бр-р-р-р!

А якби хто знав, як воно насправді було... Коти до неї самі один за другим поприбивалися. Знала, чим їх заманити із заростих бур'янами

порожніх подвір'їв, звідки кілька років тому позабирали людей у світ, як і Онуфрійчуків. Кого іншого принадиш у цих скалах, як не живу котячу душу? Людей вона й не боїться, й не сторониться — але пускати до себе не хоче. Час тепер не такий, щоби когось пускати ближче, ніж:

на подвір'я. То ж у душу доведеться пускати — не в хату.

А в душі її місця вже ні для кого немає. Заселено там усе навіки.

Чи може, пусто навіки.

І так добре: коли заселено.

І друге добре: коли пусто.

Отож якогось дня Северина наварила казан потовченого валер'янового коріння, розлила його в бляшані тасочки — й порозкладала довкруж хати. Коло корита. На стежці.

До вечора хутірські й приблудні коти почали сходитися на той манливий запах, як оси на грушки-дички. Коти смачно хлебтали густе чорне вариво — й потихеньку влягалися спати, ніби втомлені вояки після тривалої битви.

Северина акуратно склала їх на руку, начебто сонних дітей, занесла в хату, уклала на свою постіль на печі, грубо устелену твердими батогами свіжого зілля, й підсунула тасу молока, розведеного валер'яновою кашкою.

Вона приручала котів так ретельно, як приручала би чоловіка. Бо потребувала захисту. Може, хоч кіт заступиться за людину, якщо з людей нема кому за неї заступитися в цей дурний час. Правду старі люди кажуть: колись за ґаздами вівці слідом ходили, а тепер — лише пси та коти.

Сказати, що вона боялася своєї одинокості на цьому пів-порожньому хуторі, який мало не за один день раптово знелюднів, — не скажеш. Могла би вночі йти шукати а хоч би й цвіт папороті.

Але яку холеру тепер знайдеш, окрім безголів'я на свою голову?!

Вечорами чорні мовчазні стіни гір обступали зусібіч — і, хочеш-не хочеш, робилося страшно.

Ні вогника.

Ні душі.

Хіба лише шум потоку.

Та далека якась канонада збурює землю ночами.

Хто його знає, що тепер у світі робиться і чим воно знову обернеться для людини...

Ото чаклує собі над зіллями та травами — та на дорогу за потоком дивиться: людно чомусь стає на дорозі. Недобре.

НАЙБІЛЬШЕ Северина любила, коли до неї по трав'яні ліки присилали Іванку Борсукову. Дівчинка — як шило — вертілася на подвір'ї, далі зазирала в булькаючі казани чи говорила з принишклими котами, пощипуючи їх за настовбурчені вуха, а насамкінець сідала на поріг і розпитувала Северину про всякі речі.

— Що ти сьогодні робиш? — безстрашно зазирала карими очима в чорняву Северининого погляду.

— Шукаю долю, — відповідала та. І починала зазирати під лавку.

— Агій на тебе! — сплескувала в долоні дівчинка, як стара баба, але погляду із Севери-ни не зводила. — Хіба доля може ховатися під лавкою?

— Ого, Іванко! Долю можна загнати в нетрища, сховати в болото, не те, що під лавку. З нею, як і з людиною, можна зробити все. Злякати, наврочити, прокляти, відвернути чарами.

— А ти не знаєш, москалице, де моя доля? — трохи подумавши, запитала дитина.

Вона завжди думала перед тим, як про щось запитати.

Ніхто, крім цього дивакуватого дрібного мізинчика — Іванки Борсукової — не називав її москалицею так ніжно й тепло, ніби насправді пестив, а не знущався.

Дитина розтягувала слова, мовби гойдалася на канаті, не боячись зірватися з нього.

Тоді Северині до горла котилися сльози, а вона їх заштовхувала назад, так, як би місила руками.

— Дитинко... Доля ніколи не шукає людину. Людина сама її має знайти й заволодіти нею. Знайдеш — буде твоя.

— А як не знайду?

— То так і проживеш. Без Долі. Іванка знову довго мовчала. Тоді спідлоба подивилася на Северину:

— Як ти?

Северина не відповіла, лиш поклала перед дівчинкою тасу з горохом.

— Поможи мені перебрати ці адамові сльози.

— А що, горох — то адамові сльози?!

— Коли, Іванко, Господь, вигнав Адама і Єву із раю, їм треба було жити й харчуватися. Ото й мусив Адам обробляти землю, щоб прогодуватися зі своєю жінкою. Але Адам, як ми, не був привчений до роботи, тому й плакав, коли вперше ходив за плугом. А де падали його сльози — там сіявся й виростав горох. Тому він і називається адамовими слізьми.

— Як гарно... — зітхала Іванка.

— Ой, дитино... тяжко, а не гарно. Але як тобі хочеться, щоб було гарно, — на тобі цей вузличок до хрестика на шиї. То твій оберіг буде. Я зробила його із купальських трав. Він тобі поможе долю свою зустріти.

— По дорозі додому? Розкажи, москалице... — Іванка не по-дитячому звеселіла. — То буде панич?

— Розкажу, колись, Іванко, розкажу... краще, щоб була пава, аніж панич. Але тепер біжи домів і скажи мамі, щоби тебе не сварила. Скажи, москалиця жити мене вчила. "Сама жити не вміє, а чужу дитину вчить", — відповість на те тобі мама. Але ти не перерікайся з мамою ніколи. Вона завжди все краще знає.

— І твоя мама знала?

— Ой, знала, Іванко, знала... краще би була не знала.

...А ДАЛІ Панською Долиною пустили поголос, що хитра москалиця лише на перших порах причаїлася після відходу москалів... вона не тільки виманила з Трав'яного одного щезника — вона їх там вивела тепер цілих десять... онде у зграю сонних котів перекинулася нечиста сила, що служить їй. І та сила разом із москалицею блудить — світом нудить, ніби знову якого москаля собі виглядає... ну, певно, що... то ж хочеш-не хочеш — кров кличе...

То, може, вона і в своє зілля якогось дурману домішує, що так скоро легшає людям у хворобі... і рани на них затягуються на очах... і декотрі порожні молодиці понесли, як тільки скуштували москалициного варива... не інакше, як нечистий їй помагає... стережіться, жінки й люди Ч Чи то вам треба такого здоров'я?.. Від нечистого?

До Северини також дійшли ці бесіди. На що вона лише сплюнула, а далі засміялася.

Коротко.

Глухо.

В себе.

Аж здригнулася та, що переказувала їй сільську брехню.

Або їй не все одно, що кажуть? Ніхто не знає про неї краще від неї самої!!!

...ЯКОСЬ СЕРЕД НОЧІ-постукали до неї в двері троє з лісу. І вона всіх їх упізнала.

Але нащо їй то пам'ятати й забивати собі голову їхніми лицями?

Нагодувати нагодувала.

Мазі від ран дала.

Почути — почула.

А почула не дуже добрі вісті: її хата опинилася в центрі фронту — якраз між двома лініями оборони, сказав... ну, той, що вона його впізнала першим.

На одних горбах засідають німці, боронячись від наступу москалів. А на другій лінії оборони, через горб, потік і ще кілька горбів — мадяри'. Не довіряє німець мадяреві, сказав той — перший упізнаний, не довіряє, хоч і союзник мадяр німцям. А нам, сказав другий, (о, Боже, як добре вона знає того другого!!!), бити й німця, й мадяра, бо скоро знову москаль сюди зайде, то треба буде бити й москаля, москалице... лиш тільки й зітхнув.

Та вона не образилася за москалиию: казав без ненависті, лише з якоюсь важкістю в голосі. Ніби чув, що надовго не матиме сили для того двобою.

Потім усі троє разом наказали їй тримати язик за зубами й варити загойні трави... багато загойного зілля скоро треба буде хлопцям у лісі.

...А ВЧОРА прийшли до неї ті, що були тепер тут владою. Тимчасовою, звичайно. Бо у війну одна влада на одному місці довго не тримається.

Теперішня влада обхід хатами робила.

Спочатку на подвір'ї став війт — новий сільський голова, а за ним — солдат-мадяр із затиканим пір'ям у картузі, із підв'язаною до шиї лівою рукою.

Северина вже знала, що в гори наблизився фронт. На Янчулові стояли німці, а над То-варницею, в Сіруку й Радулові окопувалися мадяри.

Возовою дорогою повз її хату на тому боці потоку день і ніч якісь нетутешні — бо дуже костисті, а все більше м'ясні — коні-важковаговики тягнули на Сірук і Радулів усяку всячину: зброю, провіант, амуніцію. Бойня тут мала бути велика... то Северина тихцем прибрала кладку з-над потоку. Мало що.

Як кому треба до неї — ставав над потоком і кричав: "Москалице-е-е-е!!!!" — і вона поволі перекидала два смерекові стовбури, приховані в траві, на протилежний берег.

Коли вода мала, до кісточок, охочий міг, як хотів, перебрести потік убрід. А як вода прибуде — без кладочки не обійтися.

А як інакше убезпечиш себе від біди?

Учора війт сказав бути дуже обережною, світла в хаті не світити, а коли би хто пробував прийти до Северини з лісу, негайно дати знати в село.

Ага! Вона отак і розбіглася давати знати в село, хто пробує прийти до її хати! Нібито вона не знає, що лісами зараз ходять наші хлопці. Якби не хлопці, між людьми не було би порядку.

Чуючи близьку канонаду, румуни забралися із села — ніхто не встиг кліпнути. А поки в село зайшли мадяри — то Панська Долина жила сама по собі.

Сама по собі... та й не зовсім... бо хтось таки стеріг село від розбою й грабунку.

Воно ж як? Дехто з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господарку в кліп ока, якби не боявся, що хтось таки тримає село в дисципліні. І хлопці таки тримали.

...УЧОРА НА ПРОЩАННЯ війт із тхорини-ми — швидкими й боязкими — очима також: попросив для пораненого мадяра мазі.

Северина мовчки стрелила поглядом на забинтовану руку вояка, не питаючись, зняла її з підв'язки і взялася за ґудзики його форми...

— Чим намастила? — по всьому запитав Севери-ну війт, витираючи з чола мадяра краплі поту. І, не мигнувши оком, вона відповіла:

— Змііною слиною.

...А НА ЗАВТРА кошик із сушеним зіллям, підвішений до сволока мало не над самими дверима Северининої хати, глухо зашипів на господиню із самого ранку.

Те характерне шипіння-сичання вона би розпізнала навіть тоді, коли би була глухою.

Проте Северина не перелякалася.

В хаті, захаращеній чи не під стелю оберемками віників із сушених трав, коріння та галузок, давно було слід чекати якоїсь живності. Ото нарешті й знайшлося місце для гадини. Не всім же козу в хаті тримати. У кози до колін — чортові ноги. Тому козу не тримала, хоч поживне козяче молоко залюбки споживала, як хто приносив їй у подяку за ліки із трави.

А в природі кожна твар хоче жити. І гадина також.

Перед гадиною не мала страху ніколи. Ще мама Катрінка її навчила, що гадюки не треба боятися: вона ніколи з першого разу не кусає, навіть якщо на неї наступить людська нога.

Перший раз гадина не вкусить, бо подумає: людина мене не бачить.

Коли людина наступить на неї вдруге, гадюка собі скаже: це так людина зі мною жартує.

І лиш на третій раз випустить жало. Через те, що людина з нею дрочиться.

А як хто коли догодить гадюці, тому вона буде вдячною, аж поки гадину не вб'ють.

Та вже як хто вб'є гадину, тому сорок гріхів буде відпущено навіки без суду Божого.

Але, казала мама Катрінка, гадина живе на світі лише задля того, щоб укусити людину. Інакше її не приймає земля після Чесного Хреста — Здвиження. Тому вона до пізньої осені лазить — шукає, щоби хтось або їй відібрав життя, або вона позбавила життя іншого. Зате гадину, яка за літо не вкусила ні людину, ні тварину, допускають у гадючий вирій — це найвище царство повзучої живності, це трон усесильності й невразливості.

Та про гадючий вирій і про вибір у ньому цариці із золотими рогами Северина колись розкаже тільки Іванці Борсуковій. А та буде сидіти на порозі із широко розплющеними очима й ловитиме кожне слово, подеколи стискаючи плечима, як стара .жінка, та складаючи долоні в замок.

...З ТОГО РАНКУ тонка чорна гадюка з лискучою шкірою прилаштувалася жити в кошику, коли-не-коли тікаючи на горище крізь шпари в розсохлій дерев'яній стелі.

А Северина відтоді щоранку ставала на стільчик і клала в кошик між: зілля їжу для непроханої пані, що так несподівано заквартирувала в неї...

Та перед цим незмінним ритуалом, вона щоразу незмінне хрестила на всі сторони хату, тоді хрестилася сама — й опускала праву руку на дно кошика.

— ...Ти знахарка, москалице? — запитала якось Іванка, щойно подавши їй глечик із молоком і відерце з грибами.

— А хто тобі сказав? — гладила дівчинку по двох тоненьких кісках, викладених круг голови віночком, раз по раз зиркаючи під стелю, чи раптово не вигне з кошика чорну дугу свою гадина.

Треба буде сказати дитині. А то ще перестрашиться, зненацька вчувши сипіння.

— Мама наша мені сказала. Сказала, що твоя мама вродила тебе в понеділок і в понеділок відлучила від грудей. І що ти постишся в понеділок. Тому ти знахарка.

— Іванко, щоб ти від мене навіки знала: хто пеститься в понеділок, тому не лише добре жити на землі, але й не страшно буде помирати.

— Як це?

— Коли людина вмирає, душка її покидає тіло і йде до Божки на небо. І найперше мертва душка зустрічає воротаря раю. А воротарем раю є святий Понеділок. І там, на райській брамі, святий Понеділок

розпитує душу про її гріхи на землі. Він, правда, і без розпитування знає всі людські провини, але все-одно розпитує, щоб пересвідчитися, чи душа перед ним не лукавить... не бреше. Лише після того райський брамник переводить умерлу душу через вогненну ріку смерті. І тоді вже показує їй рай і пекло. А там уже сам Спаситель каже, які ворота відчиняти перед праведною чи грішною душею...

— Але мама мені казала, що на брамі раю померлу душу зустрічає святий Петро.

— Може, він називається Петром, а може, просто брамником, а може, Понеділком. Хто його знає? Ніхто там не був, то й правди про його ім'я не знає.

— Чуєш, москалице... — видно було, що Іванка хоче про щось запитати — і не наважується. — Чуєш... а то правда, що в тебе в хаті живе гадина і що ти її раз на тиждень доїш, а потім гадючим молоком людей лікуєш?

Северина не встигла відповісти — бо з кошика нараз зашипіло, а далі тонкий чорний хвіст шмигнув сволоком на горище.

— Правда-а-а-а... — видихнула дитина, затуляючи обома долонями безкровний ротик і незмигно дивлячись на Северину. — Але я нікому не скажу! — швидко заговорила знову. — Нікому — нікому... хіба лише мамі...

...Відтоді москалиця стала ще й гадючою мамою.

А гадина, як усім відомо в Панській Долині, походить від диявола, що добре видно по її зубах. Так що, сказали в селі, в москалиці тепер — ціла щезникова ферма.

Нечисте місце!

Краще туди не ходити.

Навіть по ліки.

...Чи то так помогла гадюка, чи так на небі стали зорі, але фронт обійшов стороною як Панську Долину, так і довколишні хутори, подавшись собі на Берегомет.

А тут, у Лустуні, тривало життя. Та так би, може, уже й довело Северину до старості, коли б не ті люди, що завжди і всюди любили втручатися в життя інших людей, змінюючи їхню долю без погодження із винахідником і розпорядником Долі — самим Господом Богом.

...НЕВДОВЗІ ПО ВІЙНІ, але за —надцятих із початку століття господарів у цім краю

(ні, вона таки зараз порахує, скільки їх було тут на людську голову:

коли жила ще її мама Катрінка, в селі порядкували австріяки,

потілі у першу війну село тричі "орали" русаки. на конях,

далі австрієць більше, як на двадцять років уступив край румунові,

по тому москалик у румуна видурив край аж до початку другої війни,

у другу війну накоротко вступив сюди німець, привівши за собою знову румуна,

коли румун драпав, мадяр наступав тут на ноги людям,

а тепер, як зайшла знов вдасть — то, певно, так і не вийде звідси ніколи)...

отож невдовзі по війні, але за —надцятих із початку століття господарів у цім краю яко-їсь-то днини Северина при відчинених дверях стриміла на стільчику, підкладаючи в кошик поживу для своєї квартирантки, коли з порогу впала тінь, і бадьорий чоловічий голос поцікавився:

— Здєсь живьот Москаліца Сєвєріна Катєрі-новна?

Северина подивилася зверху, подумала трошки — й поволі стала перед молодим чоловіком у воєнній формі, в картузі із червоною зірочкою посередині:

— Що ви хотіли, пане-товаришу ґаздо?

— О чьом она спрашиваєт? — звернувся гість до того, чия тінь маячила за дверима надворі.

— Она интєрєсуєтся, чєм інтєрєсуєтєсь ви, то-варіщ капітан.

— Тогда пусть виходіт на уліцу, а то у нєьо слішком темно. Страшновато даже. Только часи тікают.

— Та тут не тільки вона страх нагонить... — пробубнявив про себе вже третій голос знадвору.

І це були єдині слова, які Северина добре зрозуміла. Ще й запідозрила, що знає господаря того голосу: він був із Панської Долини.

На оборі стояв чоловік років сорока п'яти, в такій же воєнній формі, але із синіми петлицями на картузі й гімнастерці.

— Уповноважений міжрайонного МҐБ майор Воронін, — відрекомендувався старший. — Здійснюємо подвірний обхід по перепису

населення. Обліковуємо, так сказать, куркулів і небла-гонадьожних. Прошу показати метрику про народження.

Метрики Северина ніколи не мала, бо не треба було.

А як і мала — то вода її взяла разом з її мамою.

Вона так і сказала старшому. Але час свого народження знає точно — Петра-Павла п'ятнадцятого року.

— Петра-Павла — це коли? — перепитав Вороній.

— Це на Петра-Павла. По Йванові Купалові, але за три тижні до Іллі, — стиснула плечима Северина. — А як не знаєте, то запитайте отця їларіона. Він знає. Або подивіться в церковну книжку.

— О чьом она? — запитав старшого молодший.

— У нее отсутствует мєтріка і она нє знаєт чіс-ла свого рождєнія.

— Вот темнота-а-а...

— Нє темнота. Она москаліца. Так єьо назива-ют в дєрєвнє. В нєй тєчьот русская кровь.

— Откуда ізвєстно?

— Здєсь все друг о дружкє всьо знают, а коє-кто даже дєлітся с намі своімі знаніямі. — розтлумачив нарешті старший і звернувся до Северини: — Господарство яке тримаєш? Худоба... ну, там коні, корова... Чоловік. Діти.

Северина чула, як у ній чомусь прискорено забилося серце. Вона не боїться гадини — вона й людей не боїться. Хіба лише сторониться. Але зараз у ній, здавалося, забилася вся кров — ніби одне велике-превелике серце. Це велике серце заважало зараз ясно думати.

— Усе, що бачите, — то і є моє господарство. Чоловіка не маю. Діточок також.

Зграя чорно-білих котів під стіною хати ліниво хлебтала молоко.

Северина показала рукою на них:

— Ото й усі діти. Хіба що відкуплю у вас рі-ворвер і застрілю їх, бо вже на голову сідають, так їх розпустила.

— І більше нічого не маєш? — старший офіцер занотовував щось у зошиті.

— Маю. Служницю маю. — відповіла Северина, по черзі подивившись обом у очі. — Показати?

— Служницю? — недовірливо перепитав Во-ронін. — Клич її сюди.

— Не можу покликати. Вона хоч і служниця, а все одно велика паня.

— О чем она? — удруге поцікавився молодший.

— Говоріт, что у нєйо єсть служанка.

— Служанка?! У нєйо?! Прідурівається, конєч-но... — і молодший присвиснув, покрутивши біля скроні пальцем.

— Слухай, москалице... Чи то, Северина... А лісові хлопці тебе часом не навідують ночами? Хата на безлюдді... Ти ще молода. Га, москалице?

Северина нібито опустила очі додолу — а тоді різко, аж молодший здригнувся, проткнула обох поглядом, як пікою:

— Пане-товаришу ґазди! Наговорювати на круглу сироту — то є великий гріх. Зайдіть до хати. Самі подивитеся на мою служницю. А там і про хлопців поговоримо. — І вона переступила поріг, рукою припрошуючи до середини непро-шених гостей.

— Іншим разом, — чомусь неохоче відповів старший і обидва подалися стежкою до кладки.

НІЩО НЕ БРАЛОСЯ відтоді Северининих рук. Одна лише думка свердлила їй мозок, ураз запалений спогадами про те, як у сороковім році забирали її утриманців і як билася Онуфрійчукова Марія головою в хатні стіни, коли воєнні, що прийшли за ними, сказали взяти тільки теплий одяг і їжі на три доби, а все інше — лишити.

Як уже раз прийшли до неї, то і вдруге прийдуть, сказала сама собі Северина — і відтоді все більше пильнувала дорогу. Вилізе в граба, роздивиться на всі боки долину — а далі летить у хату. Щось там мудрує.

А дорога, як гадина, в'ється понад самий потік. І все їй добре із граба видно, аж ген до Нижнього Лустуна. Хто йде, хто конем їде... а ондечки троє вершників усе більшають і більшають із долини, і поблискують проти сонця їхні картузи із зірками.

І Северина зсувається з дерева, стає лицем до схід сонця — і хреститься... хреститься.., та перебирає поблідлими устами нечутну молитву. Ніби когось за щось перепрошує... чи кається... а тоді біжить до хати, не причиняючи дверей.

І так майже щоднини. Майже щоднини... Боже! Їй треба боронитися!

А що роблять ті, у кого повна хата дітей?! Як вони бороняться?

Навіть Северині відомо, що в сільраді є такий папір, який каже весь Лустун — і Верхній, і Нижній — звільнити від живих людей. До ноги.

І звільняють.

Горб за горбом.

Урочище за урочищем.

Хутір за хутором.

Ще трохи — і тут залишаться лише буки та ялиці. Але як так далі піде, то скоро не буде кому притулитися лицем до живого стовбура, обвивши його руками, щоб набратися сили з кори.

І вона знову летить у хату, не зачиняючи дверей. І щось там мудрує. Чи може, молиться. Хтозна...

Якби хто відважний просунув голову поміж зілля й коріння, то, може, й знав би.

А так... ліниві коти дрімають собі в ряд перед порогом, ніби вартують свою господиню.

А їй тільки того й треба.

...КОЛИ НАРЕШТІ ПРИЙШЛИ за нею, вона вже сиділа на лавці під хатою: обтирала яйця. Навіть не так.

Зі стежки, якою до хати наближалася група уповноважених із зірчастими кашкетами, було видно лише одне: Северина сиділа на лавці і між розчепірених колін затискала плетений кошик. Руки втоплені в кіш, але збоку було зрозуміло, що вона там щось перебирає.

— Ну, що... — без особливої церемонії, але доволі приязним голосом, ще здалеку звернувся до неї майор Воронін: — Не прикидайся, а лишай роботу і збирайся, москалице, з нами. Може, твій тато, дякуючи нам, у світі знайдеться... — стояв так близько, що вона втягнула носом запах його поту. Піт був ледве чутний. І якийсь мало не солодкавий. — Що це ти робиш? — зазирнув у кошик. — Бандитам яйця готуєш? Так уже не встигнеш. Хай вибачають. — засміявся до неї дуже білими зубами. — Чекай, а що це ти робиш? — перепитав раптово занепокоєний Воронін, нагнувшись над кошиком трохи нижче, але тут же якось дивно відкинувся назад.

Тимчасом Дмитро Берник — "стрибок", обходив хату, раз по раз поправляючи за плечима ґвера.

Посильний із сільради Василь Полотнюк — найстарший син колишніх сусідів Полотнюків з-під явора в Трав'яному — незрушно стовбичив поодаль Вороніна, ховаючи очі від Северини.

А молоденький русоволосий солдатик відганяв прутиком оводів від зграбного коника-гуцулика, що, фиркаючи, пощипував траву за рогом хати.

Ніхто начебто й не звертав уваги на те, що відбувається на подвір'ї.

У Северині забилося велике — на всі груди — серце.

Аж перейняло дихання.

Але вона, повільно підвівши простоволосу голову із масним — блискучим від овечого масла — волоссям, хрипко сказала:

— Пане-товаришу ґаздо! Говоріть потиху, бо моя служниця можуть розсердитися. Вона — велика паня.

І з тим Северина поклала кошик перед себе на траву, а на тепер уже стиснуті коліна виклала дрібні — наче перепелині, а може, ще дрібніші — яйця.

— Що?! — рявкнув Воронін, шарпнувшись було до кошика, та тут же відсахнувся знову.

Лише поклав руку на кобуру.

Северина, не зважаючи на офіцера, одною рукою тримала, а другою обтирала яйця.

Яєць було небагато.

Із восьмеро.

Проте були якісь дивні: не круглі, а ребристі.

Як розм'яклі чи незастиглі цукерки-іриски.

Нанизані одне до одного докупи, ніби патрони в патронташі.

Декотрі вже потемнілі, а декотрі — майже чорні всередині.

Здавалося, на дотик вони були м'які, ще мить — і самі тріснуть під Северининими пальцями.

— Що ти робиш, чорт тебе побери!!! — знову гаркнув тепер уже не на жарти розлючений Во-ронін, але з місця не зрушив, лише витягнув пістолет із кобури.

Северина, не встаючи, нахилилася над кошиком, ледь торкаючись верхнього зілля, пошаруділа на дні рукою, — і за якусь мить із кошика почала повільно підводитися зміїна голова.

Маленька.

З потьмянілою лускою.

Зі скляними очима.

Якась ніби мертва.

Витягнуте тіло гадини застигло, не рухаючись. Лише голова кілька разів сіпнулася догори, та раптом знову впала між зілля.

Северина щось пошептала над кошиком, так і не приймаючи руки із дна, а другою вкинула зверху жмут зілля, ніби накриваючи своє добро.

А тоді підсунула кошик на витяг руки до Во-роніна.

— Су-у-ука... — зашипів Воронін. — Ти що, сука, граєшся зі мною?! — його голос упав до хрипу.

Северина підвелася з лавки, випроставши спину мало не на струнко, довго дивилася в очі Вороніну незмигним, таким самим, як у гадюки з кошика поглядом, а тоді мовчки, але дуже поволі, почала скидати із себе кептарик-безрукавку.

Застиглим із несподіванки і страху чотирьом чоловікам, що тепер уже півколом обступали жінку, відкрилася потворна й жахка картина:

з глибоко розпореної пазухи гаптованої білим по білому Северининої сорочки звисав витончений мало не до мізинного пальця чорний батіг гадючого хвоста.

Саме тіло гадюки, очевидячки, гніздилося під серцем...

— Ви можете зараз забрати мене у світ, пане-товаришу. Але всі мої служниці також підуть слідом зо мною... У мене їх багато. Самі видите...

— ЧУЄТЕ, КУМО-МОСКАЛИЦЕ! А може, би ми при такій нагоді випили собі по п'ятдесят грамів оцего дурного віскі та трохи молодість свою згадали? Ну, що за гидотне пиття, вам скажу! Діти з Києва привезли, вже півроку, як розкоркував, а допити не можу: таке недобре. Про великого гостя сказали тримати цей напій. Аби гість не подумав, що дід, окрім кулеші й бринзи, ніц не видів. Та й діти би сварилися, якби знали, що не признаю їхні напитки. Казав зять, з Англії привіз те віскі. Щось чи не сто долярів коштує фляш-ка. Але побийте мене березовим прутом, а нема ліпшого, як наша самогонка з малини, хочу вам сказати. Та ви й самі знаєте. Або ні? — ще досить кремезний дідок у білій в синю смужку сорочці, з ріжком вишневої хусточки в кишеньці на грудях і нових темно-синіх джинсах із нашитою латочкою "B088" метушливо розвертався навколо столу, дістаючи з холодильника все нові наїдки та розставляючи тарілки й консервні банки мало не одна на одну.

Якщо добре придивитися, то в господареві можна було розпізнати Василя Полотнюка — найстаршого сина отих Полотнюків, що жили колись під явором у Трав'яному. Колишнього посильного із сільради.

— Не тратьтеся, Василю. Ви знаєте, що я до пиття не дуже охоча. Але п'ятдесят грамів нашої таки попробую, дай, Боже, вам здоров'я і вашим дітям, що добре стоять там у тому Києві і вас не забувають. —

Северина відвела Василеву руку від тарілки перед собою, намагаючись врятувати її від чергової порції їдла.

— Та хотіли, любко-кумко, забрати діти мене до себе, а я, як посидів там місяць, — заледве не тронувся ума. Людей мільйони, а заговорити нема до кого. А коло дітей, скажу вам по секрету, кумко, саме панство з телевізора. Тепер, котрого в новинах послухаю, сміюся собі у вуса: о, та я й

тебе, й тебе живцем видів. А з отим-о-о-0, — показує на фото на стіні, — бігме, Боже, порцію віскі пив! Великий бізнесмен і політик, скажу вам, кумко! Казав зять, олігархом скоро буде!

— Хто? Цей чи зять олігархом буде? — уточнює інший білоголовий дідок, що сидить напроти Северини й крутить в руках ще порожню кришталеву чарочку.

— Цей тобі, Семе, кажу! Цей-цей, бородатий та хитрий, що по-нашому люкс добре говорить! — Полотнюк показує на фото. — А зять мій, дякувати Богу, також не послідний.

— Та знаємо, Васи, знаємо. Сідай уже за стіл до Божої ласки! Не викладай того всього добра. Ти знаєш, що ми своє любимо. Рубай мені солонинки та й буде. А ви з кумою отруюйтеся й далі тими заморськими шинками-ковбасами. — Семен нібито невдоволено, а все ж; смачно прожовує оливи, а далі ложкою смакує червону ікру з миски.

— Ну, що! Дякую ґречно, кумко й куме, що зуважили діда своїм приходом. Що не забули, що дідові стукнула вісімдесятка і п'ятка. Аби'х жили і нарік цеї днини дочекали! — і, цокнувшись із Севериною й Семеном, Полотнюк смачно перехилює чарку віскі, скривившись чи то для годиться, чи таки від незвички. — Якби не діти, сам би й не згадав, коли вродився. Ото чудасія!

— Слухай, Баси, ти був там у тому Києві, ви-дівся з такими людьми... а-ну, кажи-ко нам, що то далі з Україною буде? Видиш, тиснуть москалі Україну тим газом, але де тобі! Чуєш, вже поверх двіста долярів хочуть за кубік! І скажи мені, хто то край боронити буде, як одні розумні пішли в олігархи, а другі лиш на москалів сподіваються?

— Семе! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину!

— Васи! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!

— Слухайте ви! — Северина поправила сиве-сивіське волосся під канадською хусткою з шовковими тороками і майже гнівно сказала: — Я вас колись уже просила! І ви обидва мені не раз давали слово не говорити при мені дурне!..

І два білі діди прикушують язики.

Семен Дудка — солониною.

Василь Полотнюк — ікрою.

...ВЕРТАЄТЬСЯ СЕВЕРИНА від дідів у свій Лустун завжди одною й тою самою дорогою.

Хоча з Панської Долини на її хутір можна йти навпростець — горбами. Але давно вже ноги не ті. Роки не ті, щоби впоперек ходити. Та й по дорозі яка машина може бути, то підкине до кладки за "дякую".

Понад усе вона любить піший хід.

Ідеш собі.

Думаєш.

Ніхто не заважає.

Ні з ким особливо до бесіди не стаєш, навіть, коли є з ким говорити.

А що говорити?

Нема що говорити.

Три чисниці до смерті — а вона ніби й не жила. Лише чекала...

Коли би хто знав, що вона насправді в голові своїй думає... та вона ні Василеві, ні Семенові сказати того не може.

Чоловіки грубі. Гострі. Вони тонке не розуміють.

А це тонке.

Як шовкове полотно.

Як перший лід у потоці.

Може, так у жіночому череві дитина ворушиться, як її минуле у ній мало не щодень озивається. Северина того ворушіння не знала, то й сказати точно не може.

Але своє знати — знає.

Воно в ній дрижить — і перестати не може.

Вже на той світ збиратися треба — а воно все дрижить попід грудьми.

Спати не дає.

Часом посеред ночі встає Северина й подовгу дивиться у вікно. Вона таки відважилася й давно прорубала велике вікно в колишній Косо-вановій стайні — заледве не на всю стіну.

Ніби за все попереднє життя у вікно надивитися хотіла.

А воно так — і не зовсім так.

Насправді вона ж не у вікно дивилася — насправді чекала.

Дотепер чекає.

Дивиться — і майже нічого не бачить: чекає.

Колись, ще малою, заціпивши зуби, чекала, що об'явиться її тато. Ніхто й ніколи їй не казав, та вона й не питала, хто він. Знала, що був у неї Тато. Але був тоді, коли ще її на світі не було.

А коли вона на світі стала — не стало в неї Тата. Москаля.

Тепер думає, що, навіть, коли би був об'явився, воно нічого б не змінило.

Вона давно навіть і не чує, як її називають.

Байстриця.

Москалиця.

Северинка.

Мольфарка.

Онде кум Полотнюк — і той їй каже "моска-лиця".

А їй однаково.

Давно переболіло. Тепер навіть подеколи тішить: мало хто в селі має таке відверто тверде ім'я, яким називають не позаочі, а так, ніби дивляться в паспорт.

А як подумати, воно їй не помагало й не заважало. Лише подеколи робило так, ніби ножем по оці хто штрикав.

Але тата вона чекала недовго. Нема — то й нема. У інших є — то й добре. В інших і мама, й тато були — а долі не було.

А в неї — нікого-нікогісінько.

О, скільки разів у житті вона борсалася, як знесилено борсається дитина дикої свині, коли морозної снігової зими пробиває собі дорогу під молоді смерічки чи добуваючись до букового жиру.

Колись-то, як іще Северина служила в Онуф-рійчуків, послала її вуйна Марія недалеко-неблизько — лише на Писарівку до Пантели-шевця за новими чоботами.

То вже було після Різдвяних свят — і тріску-чі сніги стояли такі, що мало не врівень із деревами. Северинин коник-гуцулик раз по раз ставав посеред білого незайманого савану, віддихувався, фиркав, з нього валила пара, але він крок за кроком уперто пробивав собі дорогу, іржучи на всі гори. Чи то з утіхи, що долає сніг. Чи від туги, що не він вибирає собі дорогу.

Білі горби й видолинки з чорними піками поодиноких дерев і кущів, здавалося, завмерли під безконечною товщею снігу. Але то там, то тут, особливо ближче до молодих смерічок, у розпорених білих полотнах снігу видніли-ся тонкі вервечки замерзлих поросяток, ніби вкарбовані чиєюсь безжальною рукою в холодний мовчазний пейзаж зимових гір. Худі чорні спинки визирали з-під снігу якось так без-захисно, майже по-дитинячому, що Северині хотілося злізти з коня й відігріти кожне поросятко-дитятко в пазусі. Морози й великі сніги їх застали в дорозі до житла і їдла — та так навіки й запечатали на своїх білих сувоях, не пожалівши і не змилостивившись до заблудлих чорноспинних мандрівників.

О, так... кожен собі пробиває дорогу до життя, як може. Дикі свині, шукаючи посеред лютої зими поживи й тепла, переходили на затишніше місце в надії перебути холод і голоднечу... людина також: шукає тепла й захисту, як сама вміє... а доля посилає, що хоче. Подеколи — саме те, чого найбільше бракує для порятунку.

...ДОЛЯ ПОСЛАЛА ЇЙ РОЗУМ.

Добре здоров'я й розум.

Статків не треба було, відколи на свої очі побачила, до чого доводять маєтки та статки.

Від Онуфрійчукової господарки лишилися стіни, які потім стали колгоспною фермою, а не-конфісковані хатні речі до нитки порозтягали свої — сільські — люди. Ті, що ще вчора скидали капелюхи перед господарем того добра.

Чоловіка не хотіла ніколи... бо не хотіла.

Може, кров якусь не таку мала.

Може, задавнений страх перед повтором материної історії зробив її нечулою.

Але не хотіла, то й не хотіла.

Що тепер?

Не було кого хотіти.

Та й чоловіки не полювали за нею, бо спершу не мала чим принадити... а далі — тільки відлякувала.

Тепер байдуже.

Може, тому Господь їй уділив розуму більше, ніж: серця.

То й вижила.

...НЕ СПАЛА НОЧАМИ.

Бродила пасовиськами.

Молилася перед образом Божим.

Ворожила на квасолі.

Пестилася в понеділок і суворо дотримувалася п'ятниці.

Після того, як із Трав'яного ні за то ні про то забрали її утриманців, почала твердо й не-порушно пеститися дванадцять п'ятниць у році.

Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту.

Від наглої смерті пестилася у п'ятницю перед Благовіщенням.

Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ят-ничка.

Вознесенська п'ятниця боронила від утоп-лення.

Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна п'ятниця перед Петром і Павлом.

Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася п'ятниця напередодні Спаса.

Богородична п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч.

П'ятниця перед Головосіками — берегла від суму.

Охороняла в дорозі п'ятниця Здвиженська.

Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила п'ятниця напередодні архангела Михаїла.

А пости у п'ятницю перед Андрієм та по Різдву Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду — Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А ще вбереже її від вітру й морозу й порятує від напасті.

У п'ятницю Северина ніколи не прала, не золила, не причиняла тісто й не пекла хліб, не чесалася, не мила голову, не мастила припічок і не співала.

Через отой дурний людський поголос про щезника на неї косо дивилися сільські ґаздиньки на службі Божій, відступаючи від Северини, як від скаженої. А вже як занадилася в хату гадина...

Боже твоя воля!

Нібито, коли в хаті живе злодій, насильник чи інший людський кривдник, то ліпше, ніж жива твар.

Але хіба годен щось розумне розказати тому, хто не має наміру слухати?!

І тоді котроїсь неділі Северина твердо собі сказала "ні"! Вона цілу Божу неділю колінкувати-ме в молитві перед образом Божим у своїй хаті-стайні, але більше ніколи не піде молитися між люди, де тебе протикають очима, ніби Каїн Аве-ля вилами. Де осудно шепчуть твоє ім'я замість славити ім'я Господа.

Вона проситиме Бога тихо.

Наодинці.

Леліючи й пестячи його ім'я.

І випрошуючи в нього прощення за вчинені і не вчинені провини.

Вона би всіх була цьому вчила. Та нема кого вчити. Одна Іванка Борсукова випитувала в неї всі її знання, слухала та запам'ятовувала — не

боялася, як інші, москалиці.

І добрий Господь у тяжку хвилину поміг Іванці. Але то не до теперішньої згадки й розказу.

...ЯКОЇСЬ ДНИНИ того непевного часу Севе-рина молилася коло каплички в Нижньому Лус-туні, коли з недалекого подвір'я Івана Чигрина жіночий голос заголосив так, нібито з хати виносили мерця. Северина могла туди не йти й не питати: знала — настала черга й за Чигринами. Аякже. Двоє синів — у лісі. Їх тато Іван не вернувся з Бухаресту з воєнної мобілізації, коли ще румун був союзником німця. Казали, пропав безвісти. А москаль тому не вірив. І урядовому паперові, що сповіщав про Іванову пропажу в Бухаресті, не вірив. Лишилася мама Софія, обкладена п'ятьма малолітніми дітьми, та її свекор Петро.

Северині від каплички добре видно: стоїть посеред двору, ридаючи, мовчазна Софія з двома дітьми на руках, а троє, й собі плачучи, тримаються за її спідницю. Дід Петро, зігнутий у дугу, махає ковінькою перед очима двох офіцерів. А один з них кричить швидше збирати речі.

І знов велике серце забилося в Северині. Діти! Навіть малі діти не пом'якшують серце цих мисливців на людей! То, може, краще, що вона їх не має — дітей?! Бо як боронити дітей у такі часи???

Сьогодні прийшли за Чигринами.

Завтра прийдуть і за нею. Не біда, що в неї нема нікого. Доста того, що її хата на безлюдді, під самісіньким лісом.

І тієї ночі її осінило.

Боже!!!

Як вона до цього не додумалася раніше?!

Таку велику голову має — а додумати не додумалася?!!

...СЕМЕН ДУДКА з лісу прийшов по мазь і трави рівно так, як договорювалися. Точніше, Северина сама прийшла до нього під розчахнутий явір над своєю хатою, коли вчула одночас не пугикання сови й вовче виття. І так три рази без перерви.

Неговіркий Семен цієї ночі був якийсь інакший. Заговорив майже одразу, лиш тільки узяв до рук принесені ліки:

-Давай, москалице, бігом кажи, який тут лік від чого. Бо мушу йти: ранених багато, а доправити до них доктора не можемо. Ці пси перекрили всі підходи до бункера зі шпиталем. Хлопці загнивають живцем. І ще одно... Аби'сь знала: скоро будуть до Сибіру виселяти весь Лустун.

Тоді вона принесла багато відварів трав і мазей на борсуковому й ведмежому салі та овечому маслі — від загноєння, затруєння, кровотечі, "дикого" м'яса, від вошей, недокрів'я, від гниття зубів і ясен.

Але найбільше дякував Семен за відвар від сонливості. Северина випробувала його на собі:

після горнятка напою вона дві доби не те що не могла — не хотіла спати. Мала тоді якусь таку люту силу, що гори могла перевертати. Знала, що хлопцям того зілля, ой, як треба... бо від довгих переходів, напруження, голоду й нервів мали таке недосипання, що могли засинати на-стоячи. А воно ж недобре, коли на тебе чатують капкани.

— Семе... — тільки й попросила тої ночі під явором. — Прийди до мене завтра вдень. Дуже тебе прошу. Перед полуднем залізеш у копицю сіна, оту, що найближча до лісу. Сиди й чекай, поки я звезу сіно в долину разом із тобою, щоб ніхто не знав. Маєш мені щось помогти,

Вона не дійшла два кроки до хати, як десь далеко з лісу донеслися короткі постріли.

Назавтра Северина лиш тільки зібралася йти догори по сіно, в якому мав чекати Семен Дудка, як на подвір'ї несподівано став посильний із сільради Василь Полотнюк — колишній їхній сусід із-під явора в Трав'яному.

Та Северина не засмутилася: навіть теперішній сільраді нічого довго робити в неї на подвір'ї.

Проте Василь, не кваплячись, топтався по двору, питав про всяке — аж. вона нарешті без-церемонно перебила його:

— Кажіть, Васи, що треба, бо мене чекає робота.

— То ти, москалице, кажи, що тобі помагати. Семен не прийде ані під явір, ані в копицю: цеї ночі був ранений.

І отут Северина завагалася.

— Не бійся, — сказав Василь, скидаючи через плече планшет. — Я вчора був під явором разом із Семеном і чув усю вашу бесіду. Давай роботу. Мені ще в сільраду вертатися. Як там твоя гадина поживає? Добре доїться? — засміявся, аж ямки в кутиках вуст показалися.

— Я хочу, щоб ви її вбили, — подивилася йому просто в очі.

— Для чого?!

Вона відповіла не зразу. Спершу довго подумала. Так її навчила думати Іванка, коли мала щось сказати. А тоді вже відповіла колишньому своєму сусідові:

— Хіба ви не знаєте, Васи, що одна вбита гадина сорок гріхів людині списує?! А мені із змііних нутрощів ліки хлопцям робити треба. Так що не

шкодуйте вбивати гадину. У мене на горищі того добра — зичити можу. А боятися — також;

не бійтеся. Я свою паню трохи матриґаном і арнікою придурила, аби не дуже пручалася.

Коли Северина поклала перед Василем кошик із-під стелі, Полотнюк спершу потер чоло:

блискуче чорне тіло гадини блистіло, складене зиґзаґом, на дні, вистеленому корінням, а зверху на тому чорному колесі мирно лежала гадюча голова.

Василь примруженими очима довго мірявся із застиглою, здавалося, твар'ю. Та тільки він із двох боків притис зміїну голову кліщами, як гадина вмить обвила його руку хвостом.

То було так миттєво, що Полотнюк навіть не встиг зауважити, чи справді шкіра гадини холодна, наче шкіра мерця, — бо Северина зверху одним різким ударом розтрощила затиснуту голову гадюки буковою палицею.

...А РЕШТУ ВОНА РОБИЛА ВСЕ САМА.

Після заходу сонця, коли з гадини витекло життя до останньої краплі, спочатку забрала з-під неї нанизані одне на одне, ніби кулі в патронташі, яйця.

Яйця були живі — бо вже чорні. Ось-ось могли показатися молоді голови гаденят.

Але Северина не викинула той патронташ. Лиш занурила на ніч у потоці в мерзлу воду: знала таке місце, де навіть посеред літа зашпори заходили в руки.

Далі відрізала частину гадючого тулуба.

Викидала нутрощі.

Складала шматки розтрощеної голови й замащувала її живицею.

Зшивала шкіру шовковою ниткою з тороків великодньої хустки.

"Начиняла" нутро глеєм.

А далі...

Далі Северина без тіні сум'яття зняла зі стіни старий австрійський годинник вуйка Онуфрія. Розпечатала його груди, як розпорола би людські. І, не вагаючись і миті, вийняла з нього все його серце — залізні прутики і пружини. Так, ніби вийняла живе серце з живих іще грудей.

Пружини здокупила — і лише тоді простромила їх крізь гадюче нутро, начинене глеєм.

А по всьому вчилася робити мертву гадину живою...

Якщо інших людей від вивозу в Сибір вже не рятують ні грудні й малолітні діти, ні руки, що вміють тримати лише сапу й граблі, то кожен шукає рятунку, як уміє й може.

Якщо тебе змушують боронити свою господарку не косою й граблями, а зброєю, то треба брати до рук зброю.

Але її руки не від того. Не чує вона в собі сили взяти до рук ґвера.

Не вміє.

Не хоче.

Не знає.

Бо гріх брати до рук зброю — зброя умертвляє життя.

Та покірно чекати, поки їй скрутять в'язи, — Северина також не буде. Не тої вона крові. Крові в ній, як у гадині, або нема, або вона застигла навіки. Тому їй кров її москальська не заважає. Бо вона в собі не чує її поштовху.

Вона буде боронитися, як їй Бог дав розум.

...Занурювала руки в кошик, набитий зіллям, повільно стискала годинникову пружину —

й потворна чорна голова ледь здіймалася над краями коша, на мить завмерши;

далі кілька разів сіпалася;

а тоді падала на дно, відпущена Северини-ними пальцями.

Бридкіше було із хвостом.

Але вона мусила то зробити, аби навіть ригала по тому три дні.

Бр-р-р...

Замотала один кінець відрізаного хвоста хусточкою, змоченою святвечірньою, йорданською та стрітенською свяченою водою, і зсередини пришила до пазухи сорочки. А другий, видимий, кінець випустила наверх сорочки — мережаної білим по білому, і завжди праної

в непочатій воді і "воді Єлени" — отій, що беруть її з криниці чи корита до схід сонця й натще.

Так вона поселила частину мертвої гадюки в себе над серцем.

...І поміж: тим чекала на них.

Бо не могло бути такого, щоб по неї не прийшли єдинокровці її незнаного батька. Вони ні до кого тут пардону не мають.

І дочекалася.

І прийшли.

Чим вона краща від тих, хто також був не винен?

...Колись до неї привозили самого майора Во-роніна. Нога йому після поранення загнила була до кістки. Місцевий доктор чистив її ножем. Дочистив до того, що вже хотіли відітнути ногу до половини.

А Северина поворожила — посвистала над нею, зробила ліки на меду, карпатському "кадилі" й "вогнику" — казали потому, що котрийсь сільський ґазда мало не відтесав одужалу ногу Вороніна, коли застав воєнного в хаті зі своєю жінкою.

...Северина присипала рану попільцем із спаленої квітки "вогника";

далі мастила маззю з меду й "кадила";

обвивала борсучими шкірками —

а Воронін, стримуючи стогін, мало не пестив її очима.

Просив чи боявся?

А могла, як би хотіла, затруїти. Було за що Вороніна спровадити на той світ.

Та вона цього не зробила.

Коли би здоровий зазіхав на неї... о, тоді б не вагалася. А тепер перед нею сидів каліка. Убій-ник, але каліка. Вона убійницею не могла стати для каліки.

Але хіба це причина не чіпати її тепер, коли вся Панська Долина у вимушену дорогу лаштується?

А коли подумати, то мала Северина провину перед своїми єдинокровцями — москалями. Ой, мала.

Лиш двоє людей на світі — Семен Дудка й Василь Полотнюк — знали, хто передавав у ліс хлопцям ліки.

Та вона б і не приховувала, коли б її москалі питали. Вона зцілює всіх, хто потребує. І не питає, де й кому мастити тіло її мазями будуть.

О-о-о... скільки в ній умерло знання! Якби хто знав, як то все робилося тоді!.. Якими винахідливими й відважними ставали люди, зусібіч оточені страхами, підозрами, доносами, зрадою й ненавистю!..

Северина у зрубах виловлювала гадюк, убивала їх, випотрошувала, а голови припасовувала в зілля кошика.

Так у неї розвелося ціле гадюче кодло.

...ОБЛАВА ТРИВАЛА ВЖЕ ТИЖДЕНЬ.

І тиждень Воронін зі своїми вояками навідувався на Северинине подвір'я, шукаючи слідів банди.

І той тиждень із дня у день Северина сідала перед порогом хати з кошем, повним гадючих голів, із розкритою пазухою, і цицькою ворушила гадючий хвіст на грудях.

З помутнілими очима, а може, вже й із помутнілим розумом, сиділа перед хатою зі своїми панями-служницями із кошика — й моторошне шипіння, здавалося, перекривало тріск автоматних черг.

У тому гаморі ніхто би й не задумався над тим, що людина вміє шипіти не менш природно, ніж: гадина.

Якщо хоче.

А банда, за якою полювали емгебісти, — Семен Дудка й Василь Полотнюк — сиділи в сіні на горищі Северининої хатки.

І ті, й ті — мисливці одні й мисливці інші — знали, що господиня цієї хатки — недоторканна.

Бо не в собі.

І кожен із них — мисливців одне на одного — так чи інакше думали про Северину.

Одні з надією, інші — з острахом.

Навіть скутий смертельною небезпекою Василь Полотнюк в напівпотемках Северинино-го горища мовчки дивився на Семена Дудку і мовчки питав сам себе: хіба людина б своєму умі буде просити чоловіка вбити пригріту в хаті гадину, як просила колись його Северина? Буде?!

А для чого? Щоб позбутися непевних гріхів? Які гріхи у цеї москалиці? Життя на безлюдді — ото й усього! Та й нащо вбивати одну гадину, коли ондечки в кошику (Василеві добре крізь шпари з горища видно) кишить цілий виводок гаддя — а жінка бавить ту нехар1, ніби дітей своїх бавить. Бр-р-р...

То буде людина в умі замахуватися на ту, що пригріла в хаті і говорить із нею, як із живою людиною, чи ні?! Не буде, якщо не знається із щезником.

Проте молодий Полотнюк не смів про це ні запитати в Семена, ні відповісти собі самому. Бо зараз та нехар рятувала їхні життя.

Не смів багато питати й Воронін, люто матірку-ючись на Северининому подвірї, але дивився, як незворушно сидить перед порогом його рятівниця із зануреними в гадюче кодло руками, — і тільки хіба що не спльовував під ноги від пронизливого відчуття бридливості і погамованого страху.

А Северина сидить зі своїми служницями, про щось собі плямкає губами й жаско для людського погляду ні-ні — та й погладить тріпотливий гадючий хвіст у пазусі.

Так скажитє мнє, бітому-пєрєбітому, стрєля-ному-прострєляному майору Вороніну всє здєш-ніє і нєздєшніє бєндєри і нє-бєндєри: будєт вмє-няємий чєловєк согрєвать гадюку на своєй груді?!! Нє будєт, єслі в свойом умє! Нє будєт!

Но пусть согрєваєт на здоровьє. Селі очєнь хочєтся. В горах єщйо люді імєются. Вмєсто етой нєвмєняємой москаліци в Сібірь Воронін возьмйот другіх. В конце-концов — нє такая уж она опасна, єслі на то пошло.

Главноє — викуріть банду із лєса.

...ГОСПОДИЧКУ-БОЖЕ... Все так давно минуло, що Северина й не згадує ті часи, окрім, як у сні хіба що. Навіть зі своїми дідами — Семеном і Василем (колись врятованою на її горищі бандою) — ніколи ні про що не згадує: наче не було в них минулого.

А ті несамовиті діди, ті незрадні приятелі її молодості, дотепер мають пильну чоловічу робо-

ту — то на свої безконечні мітинги злежані прапори зі скринь щотижня витягають, то новими древками прапорів скажені червонопрапорні мітинги розганяють.

Отак останніми роками й живуть — від мітингу до мітингу. І ніхто б ніколи не подумав, що таке станеться в світі, що ніхто її дідам не буде тепер ні розказом, ні указом.

Але й вони не все знають.

Не про все у світі знають.

Та й про неї не все знають. І про служничок її не здогадуються.

Северина і їх тоді потрохи дурила: ні Василь, ні Семен дотепер не здогадуються, що гадина в кошику й гадина в пазусі, якою вона тоді дурила недобрих людей, — була гадина мертва. Василем же і вбита.

Та звідки їм про таке здогадатися? Будь-яка розумна людина й не подумала би й не присни-ла, що інша людина — людина в умі — могла би робити таке, як зробила тоді Северина!

А як добре подумати, то розумному й дивуватися на таке не варто: бо що має робити людина, коли на неї чатує Сибір?! Рятуватися має, якщо голова є на плечах! А Северині голову ніхто не стинав. Вона недаремно волосся ніколи не відрізала, щоб розум собі не вкорочувати.

Ото у прикру годину й узяла за приятельку й рятівницю гадину. Байдуже, що гадина холодна й бридка. То також жива твар і жити так само, як людина, хоче. Тому й кусає, коли втретє на неї наступають.

А на дотеперішні людські суди-пересуди Северина не сердиться — вона на них ніколи не зважала. Жила собі — як жила, ні перед ким серця й раз не відкривши.

Але часами лежить Северина в своїй хаті, дивиться в стелю, дихає, пчихає, кашляє — а серця свого не чує. Мацає руку, стискає до болю зап'ястя — та кров у ній не пульсує: тече собі, холодна, холодними жилами й знати про себе не дає.

Колись Северина сама собі кров пускала, коли давлення їй голову мало не рознесло. Тоді навмисно, хоч і бридливо, спробувала власну кров на гарячість — а кров була холодна. Червона, як сік примерзлої калини, вона майже парувала зі склянки, а тепла не мала. Так, ніби то була не людська кров, а схолола вода. Ніби Северина й не мала в собі крові, а лише її червону, холодну подобу. Як не мали крові й гадюки, що їх Северина навчилася трощити без чоловічої допомоги, коли біда підступила до неї впритул і притисла зусібіч, так само, як уперше притис колись Василь Полотнюк першу гадючу голову.

От що зробив із Севериною задавнений страх і холодний розум: він зробив із живої людини людину, змерзлу до життя.

Вона ходить, дихає, дбає в свою дрібну господарку — та ніщо в ній не тремтить, не здригається, на світ Божий не проситься.

Ні сльоза.

Ні сміх.

Ні осуд.

Тільки мовчання й холодний розум ведуть її життям.

Може, тому й не задубіли її кості десь там у тамтім Магадані, де позамерзала половина Панської Долини.

Бо коли подумати, то вийде, що в цім світі будь-яке людське життя варте не більше, ніж життя отих чорноспинних молодих поросят, колись задубілих у снігах на Писарівці.

А коли думати дуже добре та казати самій собі правду, то страх її ніколи й не покидав.

І до сьогодні.

Вона до сьогодні чекає, що таки прийдуть і за нею.

Дотепер не вірить, що вона їх тоді обдурила.

Обдурила всіх — і своїх, і чужих.

А вже як зовсім по правді... ну, зовсім-зовсім тихо, так, що й самій не чути... то Северина дотепер не вірить, що Україна — надовго.

Бо стільки того видимого й невидимого вар'ят-ства круг неї!

Так люто брешуть безсовісними словами в очі — і навіть не кліпають... всі брешуть, всі! І ті, що брехнею весь світ пройшли, і ті, що від брехні колись боронилися. Щось таке невидиме, але всесильне, липке, ніби смола, і твердіше від бетону, зцементувало невірників і праведників — і тепер вони, як рідні брати: пройдисвіти зі злодіями і праведники із колишніми мучениками... всі вони за одно, хоч здебільше говорять нарізно і нібито батожать одне одного лютими й ненависними

словами... але всі так тими словами хитро люблять Україну, що Северині подеколи від об-ридження ригати хочеться.

Колись-то з лютості разом із "брехунцем" вирвала зі стіни й розетку, коли ще одну вселенську брехню почула із тих брехливих уст та безличних і безсовісних писків. Бо то ж ні мольфарем, ні знахарем не треба бути, щоб розпізнати щоденне велике лукавство світових лукавців, що повилазили з усіх щілин, як ота повзуча нехар.

Та на нехар приходить Здвиження — і нехар залазить у землю. А ця двонога нехар із телевізора і "брехунця" всією кров'ю насправді бридить своєю землею — але не давиться святим її хлібом.

То хто ж із розумних людей буде вірити, що Україна надовго, коли мало хто пам'ятає, що невинних людських кісток розкидано по її землі не менше, як листу?!

Коли мало хто й знати хоче про вкорочені долі людей, які би жили й жили, коли б не армія вороніних...

О! Северина не так хитра, як прихована. Вона — равлик у своїй хатці. Вона мало не щодень так собі думає, що хтось десь іще є такий, хто пам'ятає, що вона — москалиця.

Не Северин.

Не Северина і не Катеринівна, а москалиця. Мос-ка-ли-ця.

Хоч і пише в розумних книжках, що дитину по материній крові судять. Але то може, десь в якихось інших краях і не з тутешніми людьми... де, може, й не розпитують про кров.

А тут люди дуже пам'ятливі. Тут чоловік уже умре —• а про нього люди довго пам'ятати будуть. І дітям своїм перекажуть, що Катрінчина

Северина — то є чиста тобі москалиця, хоч по-мос-кальськи й слова ніколи не знала.

Люди звичай дітям своїм не передадуть,

обряд переінакшать,

а чужий гріх у пам'ять, як у книжку запишуть.

Ще й ніби у спадок відкажуть.

На цій землі чуже падіння не забувається ніколи.

Ну, та це про кров її тайна відома всім.

А про гадину — ні!!! Северина потепер той застарілий кошик разом із гадиною під стелею тримає. Провсяк. Хай думають, що й далі вигодовує своїх служниць.

Але хіба вгадаєш? Хіба мало в нас потайних і до часу мовчазних свідків світом нудить?

І може, десь є і той, кому без неї відкрилася її давня тайна з гадиною.

Не одна ж вона така хитра на світі.

І хтось із них колись таки прийде по неї.

Чи москалі.

Чи свої, тутешні. Бо, може, кум Полотнюк дотепер посильним у сільраді числиться. Хто його знає? Казала колись їй мама Катрінка: не вір — не втратиш.

...КРІЗЬ ШИРОКЕ — заледве не на всю стіну — вікно Северина дивиться, як падає сніг.

Він крутиться і в'яне, наче безсила людина, з якої витікають останні хвилини життя, але котра ще понад усе хоче затримати свою кончину, тому всіма фібрами душі чинить опір Жінці в Білому.

Але по неї прийде не Жінка — Панна.

Ось вона чомусь уже стоїть за вікном — Се-веринина пишна Панна, ніби щойно з-під вінчальної корони — і бавиться з нею великими, як гадючі яйця, сніжинками.

МАРІЯ МАТІОС

Сніжинки вкривають подвір'я по саме підвіконня, немовби хочуть постелити Северині м'яке укривало для переходу. Густий лапатий сніг застилає очі, але навіть крізь мерехтливу, ніби марлеву, сніжну пелену вона ще бачить

і розчахнуте під білою вагою гілля старої сливи,

і темну гладь живої, мерехтливої, води в кориті,

і купку нарубаних і присипаних снігом дров під стіною стайні, що стирчать тепер із-під снігу, як стирчали колись замерзлі в йорданських морозах дикі поросятка на Писарівці.

Северині хочеться піти в той білий безмір неторканого снігу, щоб загубитися там навіки і де б ніхто й ніколи не знайшов її сліду.

А усміхнена й посмутніла водночас Біла Панна за вікном простягає їй білу руку — ніби хоче допомогти не загрузнути у вибілених полотнах.

Чи вона просто їй хоче помогти, бо ось...

Нарешті прийшли вже й по неї.

Василь із Семеном?!

Чи Воронін по свою москалицю?!

І кожному з них вона рідна, хоч від усіх спасалася все своє життя.

Вони таки нарешті зійшлися всі одночасно, тільки не знають, хто має перший почати...

Та Біла Панна враз стає поміж: ними, немов перегороджує шлях до Северини...

О, тут таке, що й не зрозумієш, хто свій, а хто чужий...

Але своїша — таки оця мудра Панна-Жінка... бо нараз вона щодуху втягує Северину в білу свою намітку, ніби хоче сховати під непорочним своїм укривалом.

Северині боятися нічого: вона також;, як ця спасенна Жінка, дотепер непорочна.

Вона Діва — навіть із виссаними мертвою гадиною цицьками, під якими зараз уперше забилося серце так, що нарешті й стало.

...То ти, Райський Брамнику, Воротарю Раю, спинив моє серце?!

Ти, святий Петре-святий Понеділку, звільнив мене від переслідувачів і здоганяльників моєї втомленої і спрацьованої за довгий вік душі?!

Бачиш, думала, що лише дута не втомиться ніколи. А вона, душка, також розсипалася, мов спорохнявілі мої кості, і тепер хоче спочинку від усього.

Бо може, ти, Брамнику, й не святий Петро, й не Понеділок, а мій небачений і незнаний тато... полюби мене зараз, як любить свою дитину правдивий Тато і відкрий свою чорну браму. Навіть, коли за нею — пекло... бачиш, наздоганяють навіть тут...

Вони мене нарешті вислідили, Воротарю... вони мене й заарканять.

Як не в свої бункери, то у свої сибіри.

Але я вже не розірвуся між ними, як розривалася весь вік.

Звільни, Брамнику... від чужих і своїх. І дай мені нарешті дихнути без жодної думки.

Щоб стало порожньо-порожньо.

Отак.

Без нікого.

...Я все одно насправді ніколи їх не боялася, як нікого в житті й не любила.

Лиш опиралася.

Вони, може, про це й не здогадувалися.

Але я нічого їм не забуду.

Навіть — на Тому Світі.